

LUCIDA

INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

25
(1/2002)

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2002

Daniel Marković

Mesec borbe protiv kolektivne amnezije: Aristotel, *O pamćenju i sećanju**

1 *Parva Naturalia* i *De Anima*: sadržaj i osnovne postavke

Aristotelova predavanja o duši, *De Anima*, i kratka predavanja o psihološkim i fiziološkim fenomenima, *Parva Naturalia* (*O čulima i onome što se čulima opaža; O pamćenju i sećanju; O snu i budnom stanju; O snovima; O proricanju kroz san; O dužini života; O mladosti i starosti; O životu i smrti; O disanju*), čine tematsku celinu čiji bi se sadržaj danas najbolje mogao opisati kao spoj pitanja koja spadaju u domen psihologije i pitanja koja spadaju u domen anglo-američkog filozofskog pravca Philosophy of Mind. Obe grupe pitanja proizlaze iz istih pojava, ali se pristupi psihologa i filozofa razlikuju u tome što pri tumačenju polaze sa dva različita stanovišta. Dok psiholozi na merenjima i statistici razvijaju preciznu klasifikaciju unutar fenomena kao što su percepcija, pamćenje ili učenje, za filozofe ovakva klasifikacija ne igra nikakvu ulogu u tumačenju širih problema u koje su ovi fenomeni uključeni. Na predmetu pamćenja, koji je u središtu ovog prikaza, pokazaće se da različiti pristupi na kojima se ove savremene discipline zasnivaju u Aristotelovom radu još uvek nisu razdvojeni.

Dok u predavanjima o duši utvrđuje funkcije duše i njihove međusobne odnose prema stepenu složenosti u različitim organizmima, u raspravama koje čine *Parva Naturalia* Aristotel istražuje mehanizme pojedinačnih psiholoških i fizioloških fenomena. Ovi fenomeni teorijski su objedinjeni njegovim stavom da je duša neodvojiva od tela, te da je stoga istraživanje duše usko povezano sa *physikḗ*, naukom o prirodi. Taj stav nije međutim naivno materijalistički, već se zasniva na jednoj od ključnih distinkcija u Aristotelovom filozofskom sistemu, na distinkciji forme (*eidos*) i materije (*hylē*). Duša je naime forma ili funkcionalna organizacija tela kao na određeni način organizovane materije.¹ Njene sposobnosti (kako percepcija i emocije, tako i

* Autor i uredništvo zahvaljuju prof. dr Milošu Arsenijeviću, s Odeljenja za filozofiju, na saradnji i znatnom trudu uloženom u ovaj prilog.

¹ *De An.* 429a 27.

mišljenje) su neodvojive od fizioloških preduslova koje zahtevaju.² Budući da je čovek kao i svako živo biće sinteza tela i duše, psihološki fenomeni koji nastaju u njemu rezultat su te sinteze.³

Aristotelov koncept duše oslanja se na podelu njenih *funkcija*, ili, kako bi on rekao, *delova*: nutritivna (poseduju je sva živa bića), apetitivna i senzitivna (poseduju ih sva živa bića osim biljaka), motorička i intelektualna.⁴ Ove funkcije ili delovi međusobno se prepliću tvoreći dušu, koju ćemo dakle pre zamisliti kao tkivo⁵ nego kao organ.

2 A°sthjsis, phantas°a, mnĎmj

Aristotel kaže da pamćenje (mnĎmj) pripada istom delu duše kojem i imaginacija (phantas°a), naime senzitivnom delu ili funkciji percepcije (a°sthjsis).⁶ Kao polaznu tačku u razjašnjavanju povezanosti ova tri fenomena uzećemo percepciju, čiji je značaj u Aristotelovom učenju o duši, kao što će se videti, ravan značaju percepcije u učenjima novovekovnih engleskih empirista.

Osnovnu karakteristiku procesa percepcije Aristotel pronalazi u već pomenutoj distinkciji forme i materije. Percepcija je upravo primanje forme bez materije.⁷ Da bi ovaj proces bio moguć, čula moraju već potencijalno posedovati forme koje će percepcija aktualizovati:⁸ fiziološki preduslov percepcije je činjenica da se čula, isto kao i predmeti, sastoje od specifične kombinacije zemlje, vode, vatre i vazduha, te su sposobna da reprodukuju svaku formu nastalu iz ovih elemenata. Neke forme odgovaraju samo određenom čulu (kao na primer boja čulu vida), dok su neke zajedničke svim čulima i stoga predmet nespecifikovane ili primarne percepcije koju vrši *opšte čulo* (koinĎ a°sthjsis, sensus communis). *Opšte čulo* opaža mirovanje, kretanje, broj, celinu, oblik, veličinu i vreme.⁹

² *De An.* 403a 5–10; 407b 13–26.

³ *Sen.* 436a 8–9.

⁴ *De An.* 413b 11–13; 414a 30–32.

⁵ W. D. Ross (1974:133).

⁶ *Mem.* 450a 14; 450a 22–3.

⁷ *De An.* 424a 18.

⁸ *De An.* 418a 3–4.

⁹ *De An.* 418a 17; 425a 15; 437a 9; *Sens.* 442b 5; *Mem.* 450a 9; 451a 17.

Prema Aristotelu proces percepcije uključuje: predmet, čiju formu će čulo registrovati; medijum, putem kojeg će čulo primiti formu; čulo, u kojem registrovana forma postaje *opažaj* (α^osthjma, perceptum) – Aristotel ga zove i *kretanje* (κ^onjsis) i promena (allo^owsis)¹⁰ – i koje određenim putem (najverovatnije preko krvnih sudova) šalje ovu formu opštem čulu;¹¹ opšte čulo, koje se nalazi u blizini srca, prima opažaje, uočava ih i rasuđuje o njima.¹²

Uočavanje i rasuđivanje odvijaju se automatski u živim bićima koja ne poseduju inteligenciju, dok u inteligentnim bićima generišu i uključuju oblike mišljenja koji se izražavaju jezikom, kao što su *mnjenje* (δ^oξα) i *naučno znanje* (epist^omi).¹³

Pomenuti procesi uočavanja i rasuđivanja nastaju u predelu oko srca putem imaginacije. Aristotelova phantas^oa¹⁴ ima nekoliko različitih funkcija, koje omogućavaju nastajanje različitih duševnih procesa – percepcije, pamćenja, snova, halucinacija i mišljenja.

Prilikom percepcije phantas^oa fokusira određen predmet u našoj okolini, izvlači ga iz datog konteksta i vidi ga kao određenu stvar (mi bismo danas ovo nazvali pažnjom: naša čula u svakom trenutku opažaju mnoge stvari, ali

¹⁰ *Kretanje* je kod Aristotela načelno proces koji dovodi do aktualizacije (energe^oa) nečega što je prethodno postojalo samo kao mogućnost (dynamis). Promena može biti i kvantitativna i kvalitativna. Oba ova termina (u našem tekstu javlja se doduše samo prvi) Aristotel koristi da označi i druge, specifične pojave, kao što je *opažaj*.

¹¹ *Ph.* 244b 11.

¹² *Top.* 111a 16–17.

¹³ T. W. Bynum (1987) nam skreće pažnju na to da bi Aristotelova teorija percepcije mogla doprineti razvoju psihologije, robotike, teorije informacija i srodnih disciplina. Razlog nije samo činjenica da je ovu teoriju vrlo lako učiniti savremenom zamenom srca za mozak, krvnih sudova za nerve a zemlje, vode, vatre i vazduha za hemijske elemente. Osnovni koncept primanja forme bez materije danas lakše shvatamo zahvaljujući načinu na koji prevod prenosi sadržaj originala, ili načinu na koji električni impulsi prenose zvuk kroz žicu telefona. Teorija informacije govori o informaciji umesto o formi, a o kodiranju i dekodiranju umesto o preuzimanju forme od strane supstanci ili medijuma čiji se specifičan sastav pritom ne menja.

¹⁴ *De An.* 427b 29 – 429a 9. Sam Aristotel izvodi etimologiju ove reči od reči svetlo (phos), objašnjavajući ovu optičku metaforu činjenicom da je vid najrazvijenije čulo (*De An.* 429a 3–4). Budući da određena mesta u kojima se javlja termin phantas^oa očigledno ne podrazumevaju slike, imagines (cf. *De An.* III 9–11; *De Motu Animalium*), M. C. Nussbaum (1978: 222; 231) skreće pažnju na to da je Aristotelova upotreba ovog termina u uskoj vezi sa upotrebom glagola pha^onesthai (izlaziti na svetlo, pojavljivati se), te da prilikom tumačenja ovu vezu treba uvek držati na umu.

dok nije uključena pažnja, ovi opažaji ne dopiru do naše svesti); uklapajući opažanje u prethodno formiranu predstavu *phantas*^oa vrši i tumačenje određene pojave, te je zahvaljujući njoj percepcija u osnovi interpretativan proces. Dalje, *phantas*^oa je izvor pamćenja, snova i halucinacija zahvaljujući tome što poseduje sposobnost da zadrži trag percepcije (*phintasma*, *k^onjsis*)¹⁵ pošto predmet percepcije nije više prisutan; ova sposobnost je u nekim živim bićima, među kojima je i čovek, proširena i na sposobnost upravljanja ovim tragovima i njihovog kombinovanja na različite načine (današnje značenje reči imaginacija, razvijeno iz pojednostavljene recepcije termina *phantas*^oa u Rimu, pokriva samo tu sposobnost, te mi ovu reč koristimo samo kao približno tačan prevod Aristotelovog termina). Najzad, *phantas*^oa prilikom mišljenja interpretira tragove percepcije i njihove kombinacije kao moguće ili stvarne; ovu sposobnost, naravno, imaju samo bića koja poseduju inteligenciju.

Ovako definisana imaginacija (čiji pandan u novovekovnoj filozofiji predstavlja Kantova *Einbildungskraft*) učestvuje u svim etapama koje vode do tehničkog i naučnog znanja: kao moć rasuđivanja pri opažanju, kao sposobnost zadržavanja tragova percepcije iz koje nastaje pamćenje i konačno kao sposobnost koja iz nebrojenih slučajeva pamćenja izvlači jedinstvo u vidu iskustva (*empeir*^oa), koje je za Aristotela polazna tačka tehnike (*tTMkhni*) i nauke (*epist^hmⁱ*).¹⁶

Pamćenje je kod Aristotela povezano sa teorijom mišljenja u dvema bitnim tačkama. Veza je uspostavljena preko opšteg čula i imaginacije i nije kauzalna, nego akcidentalna (*kat^h symbebⁱjk^s*).¹⁷

Mišljenje, kao i pamćenje, zahteva predstavu u nama (*phintasma*). Ovu predstavu možemo posmatrati na dva načina: kao nešto samostalno i kao predstavu nečeg drugog. Svest o tome da je u pitanju samostalna predstava (*the^odrjma*, *phintasma*) preduslov je mišljenja, a svest o tome da je u pitanju

¹⁵ Dok je *a^osthjma* stvarni opažaj, *phintasma* je trag ili kombinacija tragova opažaja koja je dostupna svesti nakon stvarnog opažanja. Budući da se nalaze između mogućnosti i aktualizacije obe su za Aristotela kretanje, *k^onjsis*, ali u različitim kontekstima: *a^osthjma* aktualizuje mogućnost opažanja, dok *phintasma* aktualizuje mogućnosti pamćenja, sanjanja, haluciniranja ili mišljenja (v. napomene 10 i 19).

¹⁶ *APo.* 99b 35 – 100a 9.

¹⁷ *Mem.* 450a 13–14.

predstava nečeg drugog (eikōn, mnimēneuma) preduslov je pamćenja.¹⁸ Pamćenje zahteva dakle prvo posedovanje predstave koja je kao neka *slika* (zwgrifjma) nastala kroz percepciju,¹⁹ a zatim posmatranje te slike kao predstave nečega drugog.

Mišljenje je nemoguće bez predstave koja je konkretna, to jest subordinirana kontinuiranim veličinama (tē synekhō, continua): kretanju, prostoru i vremenu.²⁰ Na isti način pamćenje je nemoguće bez predstave koja je subordinirana vremenu kao kontinuiranoj veličini, te je proces pamćenja nemoguć bez opažanja vremena.²¹

Način na koji percipiramo vremenske razmake opisan je u drugom delu predavanja o pamćenju, koji je posvećen srodnom fenomenu sećanja.²² Preduslov sećanja, međutim, nije opažanje vremena. Pitanje zašto se Aristotel u drugom poglavlju vraća na problem vezan za pamćenje vodi nas do pitanja odnosa *pamćenja* (mnēmj) i *sećanja* (anīmnsis).

3 Mnēmj i anīmnsis

Do sada najnoviju hipotezu o odnosu dve pojave koje Aristotel razmatra u okviru istog predavanja postavila je Julia Annas. Annas (1986) dokazuje da pod terminom mnēmj Aristotel podrazumeva pojavu koju današnja psihologija naziva personalnim pamćenjem, dok pod terminom anīmnsis podrazumeva pojavu nepersonalnog pamćenja, ili bar jednu vrstu ove pojave.

Prema ovoj podeli, naše pamćenje, na primer, streljanja bračnog para Ceaușescu, predstavlja primer personalnog pamćenja. Njegova karakteristika je to da mi, pamteći sam događaj, pamtimo i to da smo ga čuli, videli na televiziji ili pročitali u novinama pre određenog (devet godina) ili neodređenog (nekoliko godina) vremena. Za razliku od ovoga, naše pamćenje, na primer, značenja reči tiranin, ne podrazumeva i to da pamtimo trenutak kada i način na koji smo ovu reč prvi put usvojili. U ovom slučaju naše pamćenje je nepersonalno.

¹⁸ *Mem.* 450b 20 – 451a 1.

¹⁹ *Mem.* 450a 27–30. Rezultat percepcije, a^osthjma, nije jednak ovoj slici; on je zapravo stvara (*Mem.* 450a 30–32).

²⁰ *Mem.* 450a 1–8.

²¹ *Mem.* 449b 28–30.

²² *Mem.* 452b 17–22.

Ako bismo ova dva tipa pamćenja podelili prema predmetima, dobili bismo sledeću sliku: predmet *mnēmj* bile bi stvari koje su u svesti vezane za određeni trenutak u vremenu; predmet *anīmnsis* bile bi činjenice koje u svesti nisu povezane s vremenom, poput zakona matematike.²³ Ali dok Aristotel dosledno primenjuje predloženu terminološku distinkciju u uvodnom delu drugog poglavlja,²⁴ u narednom delu teksta²⁵ više puta upotrebljava imenicu *mnēmj* i glagole *mnjmoneîn* i *memnōsthai* da označi pojave nepersonalnog pamćenja, to jest sećanja. Ova grupa reči očigledno u grčkom ima širu (svakodnevnu) upotrebu, tako da je Aristotel ponekad koristi u širem značenju koje obuhvata obe vrste pamćenja.²⁶ Pri ovome treba zapaziti da predmet *mnēmj* mogu biti i predmeti personalnog i predmeti nepersonalnog pamćenja, dok predmet *anīmnsis* ostaju isključivo predmeti nepersonalnog pamćenja.

Izgleda, međutim, da Aristotelova analiza pamćenja i sećanja nudi daleko složeniju sliku odnosa između ova dva psihološka fenomena, koja ujedno ne zahteva da se termini *pamćenje* i *sećanje* (kao ni odgovarajući glagoli) shvate u nekom posebnom tehničkom smislu. Naprotiv, privlačnost je Aristotelove suptilne analize upravo u tome što se drži uobičajene upotrebe ključnih reči u grčkom jeziku (što, kao što se iz prevoda može videti, odgovara i srpskohrvatskom), u isti mah omogućujući da se razlika između ljudi i životinja ilustruje, pored ostalog, i preko specifične veze i razlike između analiziranih pojmova. Naime, sećanje nije *vrsta* pamćenja, iako sećanja nema bez pamćenja dok pamćenja može biti i bez sećanja. *Pamćenje* je jedan opšti izraz čija pravilna upotreba pokriva nekoliko suštinski povezanih fenomena: pojavu predstave onoga za šta će se reći da je zapamćeno, proteklost izvesnog vremena od trenutka kad se predstava prvi put javila i (ostvarenu ili neostvarenu) mogućnost ponovnog javljanja upamćene predstave u svesti. Dovođenje upamćene predstave do svesti (njena *aktualizacija*) može ali i *ne mora* biti sećanje. Da bismo govorili o *sećanju* neophodno je da aktualizaciju predstave u svesti prati i svest o *proteklom vremenu* (manje ili više određene ili neodređene dužine), što je moguće zahvaljujući opažaju

²³ *Mem.* 452a 3.

²⁴ *Mem.* 451a 18 – 451b 10.

²⁵ *Mem.* 451b 10 – 452b 7.

²⁶ J. Annas (1986:100–101)

samog vremena, za šta su, po Aristotelu, sposobni samo ljudi. To što životinje mogu da pamte ali ne mogu da se sećaju, a ne postoje bića koja mogu da se sete a da ne pamte, posledica je opisane specifičnosti veze između *pojmov*a pamćenja i sećanja.

Za prisećanje Aristotel kaže da je slično *zaključivanju* (*sylogismos*), jer čovek koji se priseća zaključuje da je nešto ranije video, čuo ili na drugi način opazio.²⁷ Ovim zaključivanjem čovek samo objašnjava sebi činjenicu da neku stvar zna i da može da je se seti time što je ona svakako jednom morala biti predmet na primer njegove percepcije, te prema tome izvodi i vremensku relaciju koja ga deli na primer od trenutka percipiranja. Dalje, prisećanje je *potraga* (*zētēsis*) u kojoj, za razliku od ponovnog učenja, osoba uspeva da se samostalno kreće kroz predstave (*kinēseis*)²⁸ i to putem asocijacije ideja.²⁹ Razjašnjavanju samostalnog kretanja i asocijacije ideja pomoći će kratak osvrt na antičku tehniku pamćenja (*mnjmonikē tēkhē*), primenjivanu u retorici i dijalektici.

4 Mnjmonikē tēkhē

a) u retorici

Najpotpunija verzija tehnike pamćenja u antici sačuvana je u rimskim raspravama o retorici.³⁰ Namenjena pamćenju čitavog govora ili njegovih glavnih tačaka, ova tehnika obuhvata dve serije slika koje govornik treba da izgradi u svesti i veže za sadržaj koji želi da zapamti – *mesta* (*loci*) i *slike* (*imagines, signa*).

Kvintilijan nam ilustruje pamćenje pojedinačnog govora kao celine. Govornik prvo treba da zamisli što veće i što raskošnije mesto, poput prostrane kuće sa mnogo soba. Sve što je uočljivo u kući treba detaljno i po redu da zapamti. Zatim za sve što je ranije napisao ili smislio treba da pronade odgovarajući *signum*, (na primer sidro za brod, oružje za rat). *Signa* zatim raspoređuje ovako: prvu misao smešta u *vestibulum*, drugu u *atrium*, pa dalje redom okružuje *impluvium*; nastavlja koristeći ne samo *cubicula* i *exedrae*, već i *statuae*. Kada želi nečega da se priseti, potrebno je samo da ponovo obiđe ova mesta i uzme ono što je na njima ostavio. Ista stvar se može učiniti

²⁷ *Mem.* 453a 10–12.

²⁸ *Mem.* 452a 5–6.

²⁹ *Mem.* 451b 18–20.

³⁰ *Rhet. Her.* III xvi–xxiv; *Cic. De Or.* II 353–60; *Quint. Inst.* XI ii.

i sa javnim građevinama, dugim putovanjem, obilaskom grada ili nekom slikom. Dobra podela i *uređenost* (ordo) materijala osnovni su uslov za pamćenje, kao i jaka *asocijativna veza* likova sa sadržajem koji označavaju.

U *Retorici Hereniju* primer za sliku koja predstavlja glavne tačke govora daje se za slučaj da tužilac tvrdi da je optuženi otrovao čoveka, da je motiv za ovaj čin bilo nasledstvo i da postoje mnogi svedoci koji sve ovo mogu potvrditi. Da bi to zapamtio i što bolje odgovorio na optužbe, branilac treba da zamisli, na prethodno pripremljenom mestu, dotičnog ili nekog drugog čoveka kako leži u krevetu, držeći u desnoj ruci čašu, a u levoj tablice; na domalom prstu leve ruke treba da vise testisi ovna. Ovom slikom on odjednom pamti trovanje, nasledstvo i svedoke (testes).

Ciceron objašnjava logiku na kojoj počiva čitav sistem: primećeno je, naime, da se u duši najduže i najbolje čuvaju opažaji primljeni preko čula, dok se misli lako zaboravljaju; dakle ukoliko želimo da upamtimo neku misao, najbolje je da je vezemo za neki čulni opažaj, tačnije vizuelni materijal.

Identičnu tehniku otkrio je relativno nedavno ruski psiholog A. R. Luria (1969) istražujući slučaj Šereševski. Ispitanik, poznati mnemonist, bio je u stanju da ponovi bukvalno beskonačan niz imena bez ijedne greške, pošto bi ih samo jedanput čuo. Pri tome on je sasvim spontano koristio sistem koji se do detalja poklapa sa antičkom mnemotehnikom.

b) u dijalektici

Opisana tehnika svakako je starija od Aristotela. Pominje se kod Platona³¹ i na kraju jednog fragmenta s kraja petog ili početka četvrtog veka p.n.e., gde se preporučuje da se ime Hrisip (Khrysippos) pamti stavljanjem pod zlato (khrysos) i konja (h^oppos), ime Pirilamp (Pyrilamps) stavljanjem pod vatru (pyr) i svetljenje (limpein) itd.³² U ovom fragmentu o dvostrukim tvrdnjama razmatraju se odnosi parova dobro-zlo, lepo-ružno, pravedno-nepravedno, istinito-lažno, mudrost i vrlina. To su predmeti dijalektičke debate, koja se razvila iz debate sofista Protagore,³³ i koju danas najbolje poznajemo u varijantama koje primenjuje Sokrat u mnogim Platonovim dijalozima.

³¹ *Hippias Maior* 285e.

³² Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker* 83 (Disso± Lçgoi).

³³ *Protagoras* 335a.

U osmoj knjizi *Topike* Aristotel raspravlja o debati u kojoj jedan učesnik brani određenu tezu, dok drugi gleda da ga navede na priznanje da je ta teza pogrešna, postavljajući pitanja na koja se odgovara sa »da« ili »ne«. Argumenti u ovakvoj debati ne mogu biti samo uverljivi, kao u retorici, već moraju biti tačni i izvedeni iz opšte prihvaćenih premisa.³⁴ Zaključivanje koje počinje od ovakvih premisa može biti primenjeno ne samo u debati, već i u procesu samostalnog razmišljanja, koje se takođe naziva dijalektičkim. Debata služi dakle kao priprema budućih filozofa za proceduru kojom se služi i sam Aristotel da bi uspostavio kako opšte zakone mišljenja,³⁵ tako i specifične principe pojedinih nauka.³⁶ on često počinje raspravu o datom predmetu mišljenjima koja su prihvaćena od strane drugih.³⁷

Iako od onih koji se ogledaju u dijalektičkoj debati traži da pamte argumente, definicije i teze različitih škola,³⁸ Aristotel kritikuje praksu svojih prethodnika koji od učenika traže da pamte gotove argumente i tako ne uče veštinu dijalektičke debate već njene gotove proizvode.³⁹ Prema njemu najvažnije je pamćenje *mesta* (τόποι), uopštenih shema pod koje potpadaju mnogi argumenti.⁴⁰ U odeljku u kojem preporučuje pamćenje ovakvih mesta Aristotel ih naziva *početnim tačkama* (arkha^o) i premisama (protiseis) te poredi korisnost znanja istih u debati sa znanjem elemenata u geometriji i tablice množenja u aritmetici.⁴¹ Na istom mestu on ne samo da govori o sećanju koristeći optičke termine (sećati se znači videti u svesti, βλέπειν), već direktno uvodi poređenje sa mnemotehnikom: kao što u čoveku koji koristi mnemotehniku mesta na kojima se stvari pojavljuju čine da pamti te stvari, mogućnost da u svesti vidi jasno definisane i pobrojane početne tačke i premise učiniće čoveka boljim u zaključivanju.

³⁴ *Top.* 100a 30 – 100b 23.

³⁵ Na primer zakon kontradikcije. *Met.* 1004b 15–27; 1005b 22; 1006a 16–28; 1012a 17–23. *Rh.* 1355a 8–10.

³⁶ *Top.* 101a 36 – 101b 4; *SE* 172a 19.

³⁷ R. Sorabji (1972:28).

³⁸ *Top.* 163b 4 – 164b 19; 163b 20; 105b 16–18; *SE* 172b 31–32.

³⁹ *SE* 183b 35 – 184a 10.

⁴⁰ *Top.* 163b 23–24 (ἰσγοί); *Rh.* 1403a 18 (enthymēmata).

⁴¹ *Top.* 163b 20–33.

Na osnovu ovog pasusa Solmsen⁴² pretpostavlja da je upotreba termina *τῆπος* za označavanje uopštenih shema koje obuhvataju različite argumente u dijalektici i retorici nastala kao metaforičko proširenje osnovnog značenja termina *τῆπος* u mnemotehnici. Ovo proširenje omogućeno je univerzalnošću analogije pojma misli i njene jezičke formulacije sa pojmom prostora. Pretpostavlja se naime da predstave, pomoću kojih na umu držimo sheme mišljenja ili gotove misli, zauzimaju neku vrstu mentalnog prostora. Sličnu logiku slede retorička enumeracija (prvo... drugo... treće itd.), upotreba termina *mesto* u kulturi pisane reči i knjige (gde je prostornost teksta materijalizovana u medijumu), kao i opšteprihvaćena upotreba termina *opšte mesto* (koinès *τῆπος*, locus communis).

Tehnika (*τῆμῆκῆνῆ*), kaže Aristotel, u nekim slučajevima dovršava prirodne procese, a u nekim ih oponaša.⁴³ Ovo mišljenje postalo je u antici toliko rašireno da ga danas smatramo jednim od opštih mesta te epohe. Mnemotehnika je dakle u Aristotelovim očima povezana sa pamćenjem i sećanjem time što oponaša suštinu ili prirodni mehanizam ovih procesa; drugim rečima, formirajući samostalno predstave u svojoj svesti, vezujući ih putem asocijacije za sadržaj koji želi da zapamti i krećući se svesno kroz serije ovakvih predstava da bi se setio tražene stvari, mnemonist činjenice koje iznosi Aristotelovo učenje o percepciji, imaginaciji, pamćenju i sećanju stavlja u službu postizanja određenog cilja.

5 Zaključak

U uvodnom odeljku već smo skrenuli pažnju čitaocu na značaj koji Aristotelovo učenje o pamćenju i sećanju ima za istoriju psihologije i istoriju filozofije.

Paralelno sa Bynumovom sugestijom o mogućoj koristi od Aristotelovog učenja o percepciji u nekim savremenim granama nauke, napominjemo da njegovo učenje o pamćenju i sećanju može biti korisna teorijska referenca za savremena istraživanja u oblastima veštačkog pamćenja i veštačke inteligencije.

Distinkcija *pamćenja* i *sećanja*, koju smo razjasnili u trećem odeljku, omogućava Aristotelu da pri rešavanju određenih problema dođe do zaklju-

⁴² *Die Entwicklung der aristotelischer Logik und Rhetorik*, Berlin, 1929, pp. 170–175. Navodi Sorabji (1972:30).

⁴³ *Ph.* 199a 15–17.

čaka koji bi čak i danas teško mogli biti osporeni (vidi na primer deo o sposobnosti pamćenja kod životinja, poglavlje 450a 15 i napomena 24). U ovoj tački Aristotelovo mišljenje ukazuje nam se kao paradigma filozofskog mišljenja uopšte: ono, polazeći od činjenica koje prihvata zdrav razum, analitičkim putem dolazi do razjašnjavanja različitih fenomena.

Najzad, u preposlednjem pasusu četvrtog odeljka naznačili smo vezu kategorije pamćenja sa istraživanjem određenih pojava u jeziku i na njemu utemeljenoj književnosti. Ova veza zavređuje pažnju ne samo u istraživanjima savremenih, već takođe u istraživanju antičkih jezika i književnosti, nastalih na tradiciji usmene predaje reči. Aristotelovo predavanje *O pamćenju i sećanju* svakako predstavlja jednu od polaznih tačaka za razmišljanje koje se kreće u ovom pravcu.

O PAMĆENJU I SEĆANJU

Glava prva

449b 4 O pamćenju i zapamćivanju treba reći šta je, to jest zbog čega nastaje i kojoj od funkcija duše¹ pripada ovo iskustvo. Osim toga, to treba učiniti i za sećanje. Naime, ljudi koji lako pamte i ljudi koji se lako sećaju se razlikuju. Uglavnom lako pamte oni koji su spori, dok se lako sećaju oni koji su brzi i koji dobro uče.²

449b 9 Prvo moramo razmotriti šta je predmet pamćenja, pošto ljudi tu često greše.³ Ne može se, pre svega, pamtiti budućnost, koja je predmet mnjenja i očekivanja (očekivanje bi moglo biti i posebna nauka, kao što neki kažu da je proricanje), niti sadašnjost, jer je ona predmet percepcije: percepcijom naime ne saznajemo ni budućnost, ni prošlost, već samo sadašnjost. A predmet pamćenja je prošlost.⁴ Niko ne bi rekao da pamti da je prisutno nešto što je prisutno, na primer određeni bео predmet dok ga posmatra, niti bi rekao da pamti predmet razmatranja onda kada ga upravo razmatra i drži na umu,⁵ već za prvo samo kaže da je predmet njegove percepcije, a za drugo da je predmet njegovog znanja.⁶ A kada neko poseduje znanje i čulni utisak *nezavisno* od toga da li je u toku njihova aktualizacija⁷ putem saznavanja i percipiranja, tada u prvom slučaju pamti⁸ da je naučio ili promislio, a u drugom da je čuo, video ili imao neko drugo čulno iskustvo.⁹ Jer kad god neko aktualizuje zapamćeno, mora reći u sebi¹⁰ da je tu i tu stvar prethodno čuo, opazio drugim čulima ili pomislio.

449b 24 Pamćenje nije dakle niti percepcija niti anticipacija,¹¹ nego stanje ili iskustvo¹² [traga] jednog od ta dva kada prođe vreme. Kao što je rečeno,¹³ ne postoji pamćenje nečег što je prisutno u trenutku dok je prisutno, već je sadašnje predmet percepcije, buduće predmet očekivanja a prošlo predmet pamćenja. Zbog toga svako pamćenje podrazumeva vremenski period, te pamte jedino ona živa bića koja percipiraju vreme, i to upravo onim čime ga percipiraju.¹⁴

449b 30 O imaginaciji smo govorili i ranije, u predavanjima o duši.¹⁵ Proces mišljenja nije moguć bez predstave.¹⁶ Pri procesu mišljenja nastaje, naime, isto ono iskustvo koje se javlja i pri iscertavanju geometrijskih oblika: jer čak i kada nemamo u vidu određenu veličinu trougla, ipak crtamo trougao određene veličine. Isto tako onaj koji razmišlja, čak i ako ne misli na

predmet koji ima određenu veličinu, stavlja ga sebi pred oči¹⁷ u određenoj veličini, ali ne misli o njemu kao o nečemu što ima tu veličinu. Ako pak predmet mišljenja pripada predmetima koji prirodno imaju neku veličinu, ali ne određenu, onaj ko misli predstavlja ga sebi u određenoj veličini, ali misli o njemu samo kao o nečemu što ima neku veličinu. Šta je uzrok tome da nije moguće razmišljati o bilo kom predmetu van kontinuuma,¹⁸ niti o bezvremenim stvarima van vremena,¹⁹ druga je priča. U svakom slučaju nužno je da prostor i kretanje opažamo onim čime opažamo i vreme.²⁰ A predstava je iskustvo koje pripada opštem čulu,²¹ tako da je jasno to da i opažanje ovih veličina pripada primarnoj percepciji.²² A pamćenje, pa čak i pamćenje predmeta mišljenja, nije moguće bez predstave. Stoga je ono povezano sa mišlju akcidentalno,²³ dok samo po sebi pripada primarnoj percepciji.

450a 15 Zbog toga sposobnost pamćenja postoji i kod nekih drugih životinja, a ne samo kod ljudi i kod onih koje imaju mnjenje ili razum. Kada bi pamćenje pripadalo nekoj od funkcija uma, ne bi postojalo kod većine drugih životinja, a možda ni kod jednog bića koje ne poseduje razum,²⁴ budući da čak i ovako ne postoji kod svih, zbog toga što ne poseduju sva percepciju vremena. Jer, kao što smo prethodno rekli, uvek kada čovek aktualizuje pamćenje da je nešto video, čuo ili naučio, on pri tome opaža i da se to zbilo ranije; a *ranije* i *kasnije* su odrednice u vremenu.

450a 22 Kojem od delova duše pripada dakle sposobnost pamćenja, jasno je: istom kojem pripada i imaginacija. A predmet pamćenja po sebi su predmeti imaginacije, dok su stvari koje su samo predmet imaginacije²⁵ predmet pamćenja po akcenciji.

450a 25 Budući da je u poslednjem slučaju iskustvo prisutno a predmet odsutan, nekom bi moglo biti teško da shvati kako se pamti ono što je odsutno.²⁶ Jer jasno je da treba pomisliti na nešto slično predmetu, što je nastalo čulnim opažanjem u duši i delu tela koji je sadrži,²⁷ to jest na iskustvo koje je kao neka slika, čije pak posedovanje nazivamo pamćenjem. Jer slika koja nastaje kretanjem²⁸ pri percepciji utiskuje nešto poput reljefa čulne predstave, kao kada ljudi pečate prstenjem.²⁹

450a 32 Zbog toga pamćenje ne nastaje kod onih u kojima je kretanje intenzivirano zbog strasti ili mladosti:³⁰ to je kao kada bi se pečat utiskivao na vodu koja teče. Kod drugih pak iskustvo ne postaje otisak zbog istrošenosti, kao kod starih građevina, i zbog tvrdoće površine koja ih prima. Zbog toga i veoma mladi i veoma stari slabo pamte, jer su u prvim životni sokovi uzburkani zbog rasta, a u drugim suprotno zbog propadanja. Isto tako se ni

previše brzi ni previše spori ljudi ne pokazuju dobrima u pamćenju, jer jedni su »tečniji«, a drugi »tvrđi« nego što treba, tako da se kod jednih predstava ne zadržava u duši, a kod drugih ne prijanja uz nju.³¹

450b 11 Ali ako je već jasno da je ovo proces koji se odvija pri pamćenju, šta se zapravo pamti, ovo iskustvo ili onaj predmet iz kojega je iskustvo nastalo?³² Jer ako pamtimo iskustvo, to bi značilo da ne pamtimo ništa što nije prisutno, a ako pamtimo predmet, postavlja se pitanje kako pamtimo ono što je odsutno i što ne opažamo, opažajući samo iskustvo? Ako u nama postoji nešto nalik na otisak ili sliku, zašto bi opažanje toga bilo pamćenje nečeg drugog, a ne upravo toga? Jer kada neko aktualizuje pamćenje, on ima na umu i opaža ovaj utisak. Kako dakle pamti ono što nije prisutno? Jer tako bi bilo moguće i videti i čuti ono što nije prisutno.

450b 20 Ili je ovo ipak na neki način moguće i nekako se događa? Jer kao što je lik nacrtan na tabli i lik i odraz, pa iako biće lika i odraza nije isto,³³ taj lik kao jedan i sebi istovetan predmet važi za oba, te se može posmatrati i kao lik i kao odraz, tako i predstava u nama treba da bude shvaćena i kao nešto samo za sebe i kao predstava nečeg drugog.³⁴ Ukoliko je sama za sebe, ona je prizor ili predstava u smislu prizora, a ukoliko zastupa nešto drugo, ona je odraz ili slika koju pamtimo. Stoga kad god se kretanje izazvano predstavom aktualizuje, ukoliko duša opaža predstavu kao nešto samo za sebe, čini joj se da joj nadolazi misao kao predstava. A ukoliko je opaža kao predstavu koja zastupa nešto drugo, tada je, upravo kao na slici, posmatra kao odraz nečega: iako na primer ne vidi Koriska, opaža predstavu kao pravog Koriska.³⁵ Tu se razlikuje iskustvo ovakvog opažanja i opažanje naslikanog lika kao lika, a u duši se poslednja vrsta opažanja javlja samo kao misao, a prva (budući da je, kao u slikarstvu, u pitanju odraz) kao slika koju pamtimo.

451a 2 Zbog toga³⁶ ponekad, kada nam u duši nastanu takva kretanja, proizišla iz ranijeg opažanja, ne znamo da li se ona poklapaju sa prethodnim opažanjem i dvoumimo se da li je u pitanju pamćenje ili ne.

451a 5 A ponekad se dogodi da pomislimo i da se sećamo da smo nešto prethodno čuli ili videli. To se događa kada neko promeni tačku gledišta i predstavu koju je do tada posmatrao samu za sebe počne da posmatra kao predstavu koja zastupa nešto drugo.

451a 8 A događa se i više od toga, kao što je bilo sa Antiferontom iz Oreja i drugim poremećenim ljudima: oni su naime svoje predstave prepričavali kao stvarne događaje i kao da ih se sećaju. Ova pojava nastaje kada neko posmatra kao odraz predstavu koja to nije.³⁷

451a 12 Vežbe čuvaju pamćenje podsećanjem, a to nije ništa drugo do učestalo posmatranje predstave kao odraza a ne kao nečeg samog za sebe.³⁸

451a 14 Ovim smo, dakle, definisali šta je pamćenje i šta je zapamćivanje: ono je posedovanje predstave kao odraza predmeta od kojeg potiče predstava; takođe smo objasnili i kojem od delova u nama ono pripada, naime primarnoj percepciji i delu kojim opažamo vreme.

Glava druga

451a 18 Preostalo je još da se definiše sećanje,³⁹ pri čemu kao osnovu pre svega treba postaviti ono što je istinito u dijalektičkim raspravama.⁴⁰ Proces sećanja nije ni obnavljanje ni sticanje pamćenja.⁴¹ Jer kada neko po prvi put nešto nauči ili oseti, on ne obnavlja nikakvo pamćenje (budući da nikakvo pamćenje nije prethodno postojalo), niti ga stiže od početka. Tek kada su stanje ili iskustvo⁴² već nastali, postoji i pamćenje. Tako pamćenje ne nastaje istovremeno sa nastankom iskustva. Dalje, čim je nastalo u nedeljivom i određenom trenutku, u onome koji ga doživljava već tada postoji iskustvo i znanje – ukoliko se stanje ili iskustvo mogu nazivati znanjem (a nema prepreka da se po akcidenaciji pamte i neki predmeti znanja)⁴³ – ali samo pamćenje neće biti bez isteka vremena. Jer svako pamti sada ono što je video i iskusio u prošlosti, a ne pamti sada opažaj iz sadašnjosti.

451a 31 Takođe je jasno da je moguće da neko pamti nešto što je opazio, a da ga se još nije setio. Ali kada obnovi znanje, čulno opažanje ili predstavu koju je posedovao ranije, a čije posedovanje smo malopre nazvali pamćenjem, u tom slučaju i tada se radi o procesu sećanja na nešto od pomenutog. A proces pamćenja se odigrava i za njim sledi samo pamćenje kao stanje.⁴⁴

451b 6 Dovoljan uslov za sećanje, međutim, nije ni to, da neko po drugi put stekne ono što je već ranije imao u sebi,⁴⁵ već u nekim slučajevima jeste, a u nekim nije. Moguće je naime da ista osoba dva puta nauči i otkrije istu stvar. Sećanje treba dakle razlikovati od ovoga; i načelo po kojem ono nastaje sadrži više od načela po kojem ljudi uče.⁴⁶

451b 10 Proces sećanja odvija se zato što je jedna duševna promena po prirodi takva da nastaje iza druge.⁴⁷ Ukoliko se ovo nužno događa, jasno je da će, pošto nastane jedna, biti podstaknuta i druga promena. Ukoliko se ovo pak ne događa nužno, već po običaju, jasno je da će ova promena biti podstaknuta u većini slučajeva. Događa se i da neke promene koje u osobi nastanu jedanput stvore jaču naviku od promena koja nastanu često; stoga

neke stvari pamtimo bolje nakon pošto ih vidimo samo jedanput, nego druge nakon više puta.⁴⁸

451b 16 Kad god se dakle ponovo sećamo, bivamo podstaknuti nekom od ranijih duševnih promena, sve dok ne osetimo onu nakon koje po navici dolazi tražena.

451b 18 Zato lovimo promenu koja sledi, počinjući u mislima od sadašnje ili neke druge,⁴⁹ i od slične, različite ili susedne.⁵⁰ Na osnovu ovoga nastaje prisećanje: naime promene nastale iz ovih stvari u nekim su slučajevima iste, u nekim se pojavljuju zajedno, a u nekim obuhvataju deo tražene promene, tako da je ostatak koji je pokrenut nakon ovoga mali.⁵¹

451b 22 Ljudi dakle traže na ovaj način, ali se i onda kada ne traže sećaju na ovaj način, kad god određena duševna promena nastane nakon druge. A najčešće određena promena nastaje pošto su nastale druge promene, kakve smo pomenuli.⁵² Ne treba razmatrati kako pamtimo ono što je udaljeno, već ono što je blizu, jer očito je da i jedno i drugo pamtim na isti način. Mislim na promenu koja sledi⁵³ bez prethodnog traženja i bez procesa prisećanja. Jer promene zahvaljujući navici prate jedna drugu po redu.

451b 29 Kada neko dakle želi da se seti učiniće sledeće: nastojaće da u mislima uhvati početnu tačku promene iza koje će biti ona koju traži.⁵⁴ Zato prisećanje najbrže i najbolje nastaje od početne tačke, jer promene su poređane na isti način kao i stvari koje stoje jedna za drugom u redu. Prema tome, lako se pamte stvari koje su uređene, kao matematička pravila, dok se neuređene stvari pamte teško.⁵⁵

452a 4 Takođe, prisećanje se razlikuje od ponovnog učenja u tome što će osoba koja se priseća moći nekako samostalno da pokrene pažnju do onoga što se nalazi iza početne tačke.⁵⁶ A kada to nije slučaj, već pokreće pažnju uz pomoć drugoga, tada to više nije prisećanje. Često neko u trenutku ne može da se seti, a tražeći može i pronalazi traženo. Do ovoga dolazi kada neko podstiče mnoge duševne promene, sve dok ne pokrene takvu promenu iza koje će uslediti tražena stvar. Jer pamćenje postoji kada je u funkciji sposobnost koja podstiče promene i to tako, kao što je rečeno, što čovek usmerava svoju pažnju svojevolejno i to prema kretanjima koja već poseduje u duši.⁵⁷

452a 12 No osoba treba da uhvati početnu tačku. Zbog toga se ponekad misli da se ljudi sećaju po mestima.⁵⁸ A razlog je to što ljudi brzo prelaze sa jedne stvari na drugu, kao na primer neko sa mleka na belo, sa belog na vazduh, a sa toga na vlagu, po kojoj se seća jeseni, kada čovek traži ovo godišnje doba.⁵⁹

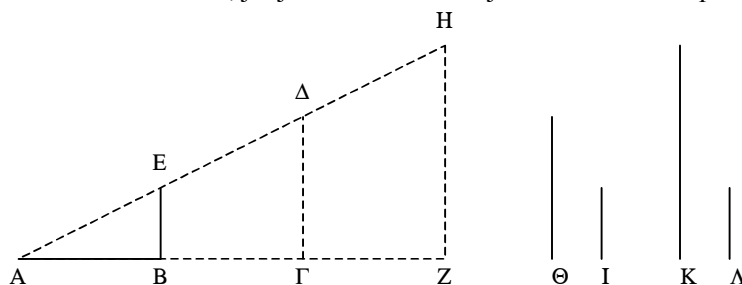
452a 17 Sasvim slična početnoj tački u svim slučajevima je sredina. Jer, ako ne ranije, osoba će se setiti kada stigne do nje ili se neće setiti ni sa kojeg drugog mesta, kao na primer ako bi neko mislio na stvari označene sa $\text{AB}\Gamma\Delta\text{EZH}\Theta$: naime ako se nije setio na Θ , setiće se na Z, jer odatle je moguće kretanje u oba smera, i prema H i prema E. Ako pak ne traži nešto od ovoga, setiće se pošto dođe na Γ , ako traži Δ ili B; ako ne, setiće se na A; i tako u svim slučajevima.⁶⁰

452a 24 A tome što neko sa iste tačke nekada može da se seti a nekada ne, uzrok je to što je sa iste početne tačke moguće kretanje do više tačaka, kao na primer od Γ do Z ili do Δ . Ako dakle čovek pokreće pažnju kroz nešto manje uobičajeno,⁶¹ gleda da je usmeri ka nečemu što je uobičajenije.⁶² Jer navika je već gotovo kao priroda. Zato se brzo sećamo onoga na šta često mislimo. Naime kako u prirodi stvari stoje jedna iza druge, tako i u duševnoj aktivnosti. A učestalost stvara prirodu.⁶³

452a 30 A budući da⁶⁴ i među prirodnim pojavama nastaju one koje su protivprirodne i slučajne, ovo se još više događa među pojavama uzrokovanim navikom, kojima priroda nije osnova na isti način. Tako dolazi do toga da čovekova pažnja biva pokrenuta nekad do jednog, a nekad do drugog mesta, naročito kada ga nešto odvuče s traženog mesta na neko drugo. Stoga kada treba da se setimo imena, a znamo neko slično ime, izgovaramo ga pogrešno.⁶⁵ Proces prisećanja odvija se dakle na ovaj način.

452b 7 A ono što je najvažnije je da treba odrediti vremensku relaciju, ili određene ili neodređene dužine.⁶⁶ Recimo da postoji u čoveku nešto čime razlikuje duže od kraćeg vremena. Logično je pretpostaviti da čovek na isti način razlikuje i prostorne veličine.⁶⁷ On naime ne misli na velike i udaljene stvari protezanjem misli u daljinu, kao što neki kažu za pogled⁶⁸ (jer čovek može misliti na isti način i na stvari koje ne postoje), već analognim shvatanjem, jer u misli postoje odgovarajući oblici i kretanja. U čemu će se dakle razlikovati slučajevi kada neko misli na veće predmete i kada misli na manje predmete? Jer sve što je u misli je manje i analogno onome što je spolja. Po svoj prilici, isto kao što čovek može da prima u sebe nešto drugo analogno po obliku, može i po veličini.⁶⁹ Tako dakle ako osoba može da prođe u mislima duž AB BE, može da konstruiše i duž $\Gamma\Delta$: jer duži $A\Gamma$ i $\Gamma\Delta$ su proporcionalne [dužima AB BE]. Zašto će onda pre konstruisati duž $\Gamma\Delta$ nego duž ZH? Zar ne zato što je odnos $A\Gamma$ prema AB isti kao odnos Θ prema I? Te duži osoba dakle uzima u obzir istovremeno. A ako neko želi da

pomisli na duž ZH, on misli jednako kao i na duž BE, ali umesto na duži ΘI on misli na duži KΛ, jer je odnos ovih duži jednak odnosu ZA prema BA.⁷⁰

Dijagram koji su nezavisno jedan od drugoga izradili J.I. Beare i W.D. Ross

452b 23 Dakle, kad god u nekome istovremeno nastanu duševna promena koja potiče od stvari i promena koja potiče od vremena, tada on aktualizuje pamćenje. A ako neko misli da ovo čini, a zapravo ne čini, onda samo misli da je reč o pamćenju. Jer nema prepreke da se neko prevari i da misli da je zapamtio, a da se zapravo o tome ne radi. No nemoguće je obratno, da onaj ko aktualizuje pamćenje nije toga svestan.⁷¹ Jer upravo za to smo pokazali da je suština pamćenja. Ali ukoliko se predstava o stvari javi bez promene koja potiče od vremena, ili obrnuto, onda osoba ne pamti.

452b 29 A promena koja potiče od vremena javlja se na dva načina. Ponekad osoba ne pamti dužinu vremena, kao recimo da je učinila nešto pre dva dana, a ponekad pamti i dužinu; ali svakako pamti, makar i ne pamti dužinu. A ljudi imaju običaj da kažu da nešto pamte, a da ne znaju kada se to dogodilo, ako ne znaju dužinu vremena koje je proteklo od tada.

453a 4 Prethodno je već rečeno da se ljudi koji dobro pamte i ljudi koji se lako sećaju razlikuju.⁷² A prisećanje se razlikuje od pamćenja ne samo u pogledu vremena, već i po tome što pamćenje takođe poseduju i mnoge druge životinje, a prisećanje takoreći nijedna poznata životinja osim čoveka. Uzrok ovome je to što je prisećanje vrsta zaključivanja. Jer onaj koji se seća zaključuje da je ranije video ili čuo ili na drugi način osetio, te je prisećanje vrsta istraživanja. A ono po prirodi pripada jedino životinjama koje imaju moć rasuđivanja, jer odlučivanje je vrsta zaključivanja.

453a 14 A znak da je iskustvo telesno i da je prisećanje potraga za predstavom u telu⁷³ je to što su neki ljudi uznemireni kada ne mogu da se sete, iako sasvim usredsređuju misao na to, a kada već prestanu da se trude ipak uspevaju da se sete. Ovo se najčešće događa melanholicima, jer njih

predstave najviše pokreću.⁷⁴ A uzrok tome što proces sećanja nije u njihovoj moći je taj što, kao oni koji nešto bace i više nisu u moći da to zaustave, tako i onaj koji se seća i lovi predstavu pokreće nešto telesno, u čemu se nalazi iskustvo. A najviše su uznemireni oni kojima je zapalo da imaju vlagu oko mesta u kojem leži čulo.⁷⁵ Jer već pokrenuta vlaga se teško zaustavlja, sve dok kretanje ne dođe do tražene predstave i ne vrati se u prav tok.⁷⁶

453a 26 Stoga takođe i kada bes i strah nešto pokrenu, iako ljudi za-uzvrat izazivaju protivkretanja, ona prva se ipak ne zaustavljaju, već se nasu-prot protivkretanjima kreću u istom pravcu. Ovo iskustvo je slično iskustvu koje imamo sa imenima, melodijama i izrekama, kada se nešto od ovoga intenzivno nađe na jeziku. Jer kada prestanu, ljudima i bez njihove želje dolazi da ponovo pevaju ili izgovaraju.

453a 31 A i oni koji imaju veće gornje delove i oni koji imaju patuljastu građu lošije pamte od onih koji su građeni upravo suprotno, zato što imaju veliku težinu na mestu u kojem leži [opšte] čulo, pa niti mogu da od početka zadrže duševne promene i izbegnu njihovo raspršavanje, niti promena u njima može lako da održi prav tok. A oni koji su sasvim mladi i oni koji su veoma stari imaju loše pamćenje zbog uzburkanosti: jedni su u procesu brzog propadanja, a drugi u procesu brzog rasta. Uz to, deca su sve do kasnog detinjstva slična patuljasto građenima.⁷⁷

453b 7 Time zaključujemo izlaganje o pamćenju i zapamćivanju, o tome kakva je njihova priroda i kojim od delova duše se sećaju živa bića, i o seća-nju, šta je ono, kako nastaje i zbog čega.

NAPOMENE

¹ Vidi predgovor, odeljak 1.

² Ovaj zaključak izveden je iz pasusa 450a 32 – 450b 11. Zbog očigledne nedoslednosti u rasporedu izlaganja Sorabji (1972:50) ovaj pasus stavlja u zagradu.

³ Prema Juliji Annas (1986: n.8) ono u čemu ljudi često greše je nerazlikovanje personalnog od nepersonalnog pamćenja. Prema tumačenju koje mi predlažemo, razlika će postojati između pamćenja i sećanja (v. predgovor, odeljak 3).

⁴ Da percepciji pripada sadašnjost, predviđanju budućnost a pamćenju prošlost, utvrđuje još Platon (*Philebus* 39 d–e) (Sorabji 1972:65).

⁵ Tvrdnja se čini netačnom, jer srpskohrvatski jezik dopušta ovakvu upotrebu glagola *pamtiti*. U trenutku dok gledamo beli brod mi možemo reći da ga pamtimo, želeći da kažemo da ga prepoznamo, jer smo ga već videli ranije. U grčkom, pak, kada bi čovek koji gleda neku stvar hteo da kaže da je i pamti upotrebio bi glagol *prepoznati*, anagnōrizein. Platon u *Teetetu* (191d – 194b) pokazuje da čovek koji nešto percipira ima sposobnost da to i pamti, ali Aristotel ovde ne misli na sposobnost, već na proces pamćenja (Sorabji 1972:66).

⁶ Glagol ep^ostasthai označava kod Aristotela saznavanje pri kojem čovek putem silo-gizma izvlači zaključak iz premisa.

⁷ *Aktualizacija* (enTMrgeia) nastaje kao rezultat *kretanja* (k^onjsis) kojim se *moгуćnost* (dynamis, na primer ona koja postoji u čulu) ostvaruje (čulo je registrovalo formu predmeta); v. predgovor, odeljak 2.

⁸ Izostavljamo interpolaciju »da je zbir uglova trougla jednak zbiru dva prava ugla«.

⁹ Osoba *pamti* da je naučila, promislila, čula, videla itd. Ukoliko bi osoba *zaključivala* da je nešto ranije videla, čula ili na drugi način osetila, radilo bi se o *prisećanju* (453a 10–12).

¹⁰ Izraz je figurativan, budući da životinje koje nemaju sposobnost rasuđivanja ili razum, ali imaju pamćenje (450a 15–16) ne mogu govoriti u sebi.

¹¹ *Anticipacija* (hypclipsis) kao termin kod Aristotela pokriva tri umne aktivnosti (*De An.* 427b 25). To su: naučno saznavanje (epistēmē), mnjenje (dōxa) i mišljenje (phronēsis) (Sorabji 1972:69).

¹² Ispostaviće se da je *iskustvo* (pithos) utisnuta predstava (450a 29–32), a *stanje* ili *posedovanje* (hTMxis) zapravo *sposobnost* da se ta predstava pokrene (452a 10).

Značenja termina pithos kod Aristotela izvedena su iz značenja glagola iz kojeg je izveden, piskhein, naime *primati utisak, iskusiti*. On označava sam čin opažanja ili učenja, iskustvo koje je rezultat ovog čina i isto ovo iskustvo nakon određenog vremena (v. 450a 26; 451a 24–31); uz to on ima i uobičajeno značenje *strast* (v. 450b 1).

Osnovna značenja termina hTMxis, *stanje* i *posedovanje* (451a 16), poklapaju se sa dva značenja glagola TMkhein iz kojeg je izveden, naime *biti u određenom stanju* i *posedovati*.

¹³ Izostavljamo interpolaciju »i ranije«.

¹⁴ »Upravo onim čime percipiraju« – opštim čulom (v. predgovor, gl 2) ili sposobnošću da se opaža vreme (neodređenost grčke fraze ne dopušta nam da se opredelimo za jedno od ova dva rešenja). U svakom slučaju, Aristotel ističe da je vreme predmet percepcije pa će stoga i pamćenje proizlaziti iz ove sposobnosti (450a 14).

¹⁵ *De An.* 427b 28 – 429a 9; 432a 9–14; 433a 9–12; 433a 27; 433b 28 – 434a 12. O imaginaciji v. predgovor, odeljak 2.

¹⁶ Cf. *De An.* 431a 16; 431b 2; 432a 3–14. Platon takođe pretpostavlja da pamćenje i imaginacija počivaju na predstavama u čoveku (*Philebus* 38e–39d; *Phaedo* 73d; *Timaeus* 26d), koje su, kao i kod Aristotela, odraz stvarnih predmeta (eikōn; ovaj termin je ključan u Platonovom određivanju odnosa sveta pojava prema svetu ideja i sveta umetnosti prema svetu pojava, te u učenju o prisećanju na ideje koje smo videli pre rođenja). Međutim Platonovo dijalektičko mišljenje čiji su predmet ideje, koje se nalaze van čulnog sveta, izdiže se iznad predstava (*Respublica* 509d –511e). U ovom pitanju Aristotelovo učenje napušta Platonov okvir: predmeti mišljenja moraju biti smešteni u neku čulnu formu (za Aristotela vrlo malo stvari uopšte može postojati van čulnog sveta), a ta forma je predstava koju posedujemo zahvaljujući percepciji. Ovaj pasus čini veoma važnu dopunu tumačenju Aristotelovog učenja o mišljenju (*De An.* 429a 10 – 432a 15) (Sorabji 1972:73).

¹⁷ Ovaj postupak uključen je u svaki čin mišljenja (v. predgovor, odeljak 2). U *De An.* 427b 18–20 Aristotel ga poredi sa postavljanjem slike pred oči u tehnici pamćenja (v. predgovor, odeljak 4). Objašnjavanje opšteg putem demonstracije pojedinačnog osnova je dokazivanja u matematici.

¹⁸ Kontinuum je veličina koja je neograničeno deljiva (*Ph.* 200b 18–19). Kao kontinuumi međusobno su povezani kretanje, prostor i vreme. Predstava, bez koje nema mišljenja, poseduje veličinu.

¹⁹ Stvari kao što je zakon da stranica i dijagonala pravougaonika ne mogu imati istu dužinu (*Ph.* 222a 5) su bezvremene budući da nisu sadržane u vremenu i ne trpe od njega propadanje (*Ph.* 221a 30 – 221b 6). S jedne strane nemoguće je da misao o ovom kompleksnom zakonu ne potraje određeno vreme; s druge strane o njemu se mora misliti kao o nečemu što je večno u vremenu (Sorabji 1972:74).

²⁰ Vidi predgovor, odeljak 2.

²¹ O opštem čulu v. predgovor, odeljak 2.

²² Primarna percepcija je funkcija duše koja pripada opštem čulu (v. predgovor, odeljak 2).

²³ O akcidentalnoj vezi mišljenja i pamćenja v. predgovor, odeljak 2.

²⁴ Većina savremenih izdanja teksta na ovom mestu ne donosi konjekturu *smrtnog bića* (thn̄jtōn), već njoj blisku *stvara* (thjr^own) i konjekturu koju ovde prihvatamo, *bića koje ne poseduje razum* (anōtwn). Aristotel na ovom mestu izbegava eksplicitno izjašnjavanje o tome o kojim se životinjama radi, ali očigledno da određene vrste životinja shvataju kategoriju *ranije*. Mehanizam apstrahovanja koji koriste ove vrste životinja i ljudi je isti, ali životinje ne koriste taj mehanizam pri mišljenju i shvatanju vremena. (Uporedi Wittgensteinovu konstataciju da *pas može očekivati svog gospodara, ali ne sutra i iduće nedelje*). Takođe vidi i napred, 453a 7–9: iako mogu da pamte, životinje se

ne sećaju, jer nemaju percepciju vremena, tj. mogu da aktualizuju pamćenje a da to ne bude sećanje.

²⁵ Stvari kojih nema bez imaginacije su apstraktni predmeti mišljenja (449b 31 – 450a 1) koje mislimo u konkretnim predstavama (*De An.* 431b 2). Oni bivaju predmetom mišljenja zahvaljujući imaginaciji, a ne zahvaljujući svojim osobinama (*kath' hauti*).

²⁶ Isto pitanje postavlja Platon u *Teetetu* (166b) (Sorabji 1972:80).

²⁷ Vidi predgovor, odeljak 2.

²⁸ Prilikom čitanja ovog prevoda važno je znati da termin *kretanje* (κῶνσις) označava i predstavu koju opažamo i predstavu koju pamtimo (v. predgovor, odeljak 2 napomene 10, 15 i 19), a da ga Aristotel povrh toga upotrebljava i u svakodnevnom značenju (antonim za mirovanje). Od 451b 10, u nameri da olakšamo čitanje, prevodimo ga terminom *duševna promena*.

²⁹ Aristotel u ovom pasusu koristi Platonovo poređenje duše sa voštanom tablicom i metafore koji se javljaju i kod Platona (*Theaetetus* 191 c–d). Istim poređenjem on u predavanjima o duši (424a 19–21) objašnjava fenomen primanja forme bez materije koji je osnovna karakteristika percepcije (v. predgovor, odeljak 2): ovo primanje treba shvatiti kao proces u kojem vosak prima otisak prstena pečatnika, ne primajući i gvožđe ili zlato; za metal kažemo da ostavlja otisak, ali on svojom specifičnom strukturom ne utiče na oblik koji prenosi.

³⁰ Unutrašnje kretanje vlaži ili suši tkiva u telu koja treba da prime otisak. Platon objašnjavajući pojavu izostajanja pamćenja govori o vrstama voska u duši (*Theaetetus* 194c – 195a).

³¹ Nakon što je uveo ovaj pasus metaforom utiskivanja pečata, Aristotel postaje krajnje doslovan: reči *kretanje* i *strast* (v. napomene 28 i 12) stoje u izrazito netehničkom značenju, a optimalan procenat tečnosti u telu valja tumačiti kao fiziološki preduslov pamćenja.

³² Aristotel, konstatujući da čulno opažanje ostavlja u duši trag (koji treba shvatiti sasvim doslovno), dolazi do pitanja kakav je odnos tog traga prema stvarnom predmetu i kako mi taj odnos shvatamo.

³³ »Biće lika i odraza nije isto« tj. lik i odraz su različiti entiteti.

³⁴ U potpuno različitom kontekstu, govoreći o umetnosti kao o podražavanju, Platon (*Respublica* 598b) uspostavlja sledeću hijerarhiju: prva je ideja predmeta u idealnoj stvarnosti, zatim sledi njegova predstava u pojavnom svetu (*phantasma*), a poslednji u nizu je njegov lik nacrtan na tablici (*gegrammTMnon zphon*).

³⁵ Korisk je stvarna ličnost, jedan od Aristotelovih učenika (Sorabji 1972:85).

³⁶ Zbog različitih načina na koje možemo posmatrati predstave u nama. Aristotel očigledno razvija kauzalnu teoriju, prema kojoj je pamćenje uzrokovano slikom koja je u nama.

³⁷ O Antiferontu danas ne znamo ništa. Annas (1986:107) međutim navodi sličan slučaj engleskog kralja Georgea IV, koji je pred kraj života zbog neumerene konzumacije konjaka i opijuma poverovao da je lično učestvovao u bici kod Waterlooa. Njegove opširne priče donosile su tačne opise bitke, ali je on kao pripovedač bio pogrešno zamenio svoje nepersonalno pamćenje za personalno. Iako Aristotel na početku pasusa

upotrebljava reč *suprotno*, mi ubacujemo izraz *više od toga* kako bismo logički povezali ovaj pasus sa prethodnim.

³⁸ Vidi predgovor, odeljak 4. Ovde je naglasak očigledno stavljen na učestalo vraćanje zapamćenog materijala u svest.

³⁹ Grčki glagol u infinitivu koji ovde prevodimo imenicom *sećanje* (anamimnēskesthai) srodan je sa glagolom pamtiti (mnēmoneîn), s tim što koristi prefiks ana- (*ponovo*) i oblike medija (prezent) i pasiva (futura i aorist). To praktično znači da bi bliži prevod ovog glagola bio *ponovo se podsećati* (u sadašnjosti), ili *biti ponovo podsećan* (u budućnosti ili prošlosti). Imajući ovo na umu bolje shvatamo Aristotelovu upotrebu termina anamimnēskesthai i vezu psihičkog procesa koji je njime označen sa asocijacijom ideja (v. predgovor, odeljak 3 i 4). Termin *prisećanje*, tehnički shvaćen, treba da označava *dovođenje do svesti*.

⁴⁰ Vidi predgovor, odeljak 4b. Ne zna se tačno na koje dijalektičke rasprave Aristotel upućuje.

⁴¹ Prisećanje ili nepersonalno pamćenje je obnavljanje naučnog saznanja, čulnog opažanja i predstave (451b 2–5). Ono ne podrazumeva personalno pamćenje, tj. svest o proteklom vremenu, već prethodnu percepciju, sticanje znanja i sl. Vidi predgovor, odeljak 3.

⁴² Za hTMxis i pithos v. napomenu 12.

⁴³ Vidi 450a 12–14.

⁴⁴ Ova rečenica verovatno upućuje na to da, pošto je moguće da neko pamti nešto a da ga se još nije setio, tj. da proces pamćenja prethodi procesu prisećanja, a posedovanje/stanje pamćenja sledi proces pamćenja, posedovanje/stanje pamćenja može (a ne mora) da prethodi sećanju, te prema tome nije identično sa njim.

⁴⁵ To jest čulni opažaj, znanje, predstavu.

⁴⁶ Onaj koji se seća sposoban je naime da samostalno, bez spoljašnje pomoći dođe do stvari koju traži i koja je uskladištena u duši, dok onaj koji uči ne poseduje tu sposobnost (452a 4–12).

⁴⁷ Za termin *kretanje* vidi napomenu 28.

Prilikom percepcije čulna opažanja ređaju se u seriju koja je odraz sleda vremenskih perioda.

U tehnici pamćenja smeštanje asocijativnih predstava u niz način je na koji tehnika podražava prirodu (v. predgovor, odeljak 4).

⁴⁸ Na sličan način Locke (*Essay Concerning Human Understanding* II. 33) i Leibniz (*Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain* II. 33) razlikuju tri vrste asocijativnih veza: veza uspostavljena prirodom, veza uspostavljena navikom i veza uspostavljena pojedinačnim jakim utiskom (Sorabji 1972:95).

⁴⁹ Aristotel ima u vidu slučaj kojim se bavi Platon (*Phaedo* 73c – 74a), naime da čovek vidi nešto što će ga podsetiti na nešto drugo (v. napomenu 39), i slučaj opisan u 452a 14–16, gde početak ne mora da bude vezan za sadašnjost.

⁵⁰ Ovo je jedini trag Aristotelovog učenja o asocijaciji ideja. U Platonovom *Fedonu* (73d – 74a) već su navedene dve njegove stavke: asocijacija po blizini (neko se može setiti Kebeta kada vidi Simiju) i asocijacija po sličnosti (neko se može setiti Simije kada

vidi njegovu sliku). Kao i Platon, Aristotel asocijaciju ideja pominje samo u vezi sa predmetom sećanja i ne proširuje primenu ovog učenja na mišljenje, kao što su kasnije činili Locke, Berkeley i Hume. Iz konteksta u kojem se učenje javlja jasno je da se radi o posebnom slučaju kada čovek traži početnu tačku po kriterijumima sličnosti, razlike i blizine i tako prekim putem stiže do stvari koju traži. Budući da se ono što je daleko i ono što je blizu pamti na isti način (451b 27), asocijacija ideja važi i u slučaju da čovek ne ide prekim putem (Sorabji 1972:42–46).

⁵¹ Ukoliko počnemo od slike nečega što je slično, različito ili susedno (u prostoru i vremenu) u odnosu na stvar koje treba da se setimo, moguće je da će se slika nečega od ovog poklopiti, biti pored ili se preklopiti sa slikom stvari koju tražimo (Sorabji 1972:98).

⁵² To jest nakon što u potrazi prođemo veći broj slika, sličnih, različitih ili susednih.

⁵³ Τὸ ἐπὴς ὅς, *ono što dolazi po redu, ono što sledi*, izraz je koji i Platon upotrebljava u *Menonu* (82e) razlažući ideju da prisećanje uključuje niz činova koji slede jedan za drugim.

Za razliku od usmerenog traženja, u ovom slučaju čovek dolazi samo do sledeće slike u nizu koja je takođe slična, različita ili po položaju blizu prethodnoj.

⁵⁴ Primeri za početnu tačku dati u daljem tekstu su: prvi deo matematičkog dokaza (452a 3), prvi član serije mleko, belo, vazduh, vlaga, jesen (452a 14–16) i srednji član grupe od tri člana (452a 17–24).

⁵⁵ Mišljenje da mora postojati red u materijalu koji pamtimo srećemo u fragmentu o tehnici pamćenja kod pitagorejaca (Jamblihov *Život Pitagorin*, Diels 164–6) i u rimskim opisima tehnike pamćenja u retorici (v. predgovor, odeljak 4a). U nizu od pedeset imena koji ponovi Hipija Stariji nakon što ih jedanput čuje, ili u nizu od dve hiljade imena koji na isti način ponavlja Seneka Stariji, data imena nisu međusobno povezana nikakvom asocijacijom. Ovakvi nasumično izabrani nizovi lakše se pamte ukoliko se urede po mestima.

⁵⁶ Platon je stav da je svako učenje prisećanje zasnovao na zapažanju da čovek može učiti krećući se sam od početne tačke (kvadrat) do onoga što traži (konstrukcija kvadrata dvostruko veće površine od zadatog). U *Menonu* (82b – 85b) Sokrat uspeva da na rešenje ovog problema navede potpuno neukog roba i time pokazuje da je podučavanje u stvari podsećanje čoveka na nešto što već odranije (pre rođenja) zna. Aristotel verovatno smatra da je Sokratova uloga u ovom ispitivanju ipak bila sugestivna, te da je kretanje neukog roba ka rešenju bilo podstaknuto spolja. U svakom slučaju, on se revnosno trudi da razgraniči učenje od prisećanja.

⁵⁷ Vidi napomenu 12. Razjašnjavanje ove rečenice sa gramatičkog aspekta i njen odgovarajući prevod dugujemo Dejanu Matiću i Marjanci Pakiž. Zahvaljujući njihovom tumačenju održano je čitanje *dynimei* koje donosi većina rukopisa.

⁵⁸ Za *mesto* (τόπος) v. predgovor, odeljak 4b.

⁵⁹ Ovaj niz povezan je asocijativnim putem (čak i ako se jesen prema Hipokratovom učenju uzme za suvo godišnje doba, veza je po različitosti (Sorabji 1972:105)).

⁶⁰ U ovom delu teksta potpuno sledimo odlične konjektуре i tumačenje koje predlaže Sorabji (1972:31–36). Ovde opisanu tehniku on naziva tehnikom srednje tačke. U pretpostavljenom mnemoničkom nizu slike ΑΒΓΔΕΖΗΘ, pomoću kojih pamtimo neki

skup stvari, smeštene su na zamišljena mesta (v. predgovor, odeljak 4). Tri slike čine jednu grupu. Ukoliko pokušavamo da se setimo određene stvari, najbolje je da počnemo od središnje slike u grupi. Od nje naime možemo da se krećemo u dva pravca: prema slici koja se nalazi iza i prema slici koja se nalazi ispred nje. Prolazeći samo središnje slike u grupama ubrzavamo proces traženja, jer iz svake tačke možemo da prođemo tri slike. Šereševski na osnovu ličnog iskustva tvrdi da je lako iz jednog mesta preći na susedna (Luria 1969:32–3). Grupisanje slika radi preglednosti potvrđuje uputstvo koje daje *Rhetorica ad Herennium* (III 18), a prema kojem kao dodatni orijentir na svakom petom mestu mnemoničkog niza valja zamisliti zlatnu ruku sa pet prstiju, a na svakom desetom prijatelja koji se zove Decimus.

⁶¹ Prevod *manje uobičajeno* obuhvata smisao dva različita čitanja koja na ovom mestu donose rukopisi: *kroz nešto staro, diĽ palaioĀ*, i *kroz nešto što odavno nije, diĽhĽ pilai ou*.

⁶² To jest ka rasporedu u nizu koji je uobičajen. Time u navedenom primeru sebi otežava prisećanje.

⁶³ Cf. *EN* 1152a 31; slično mišljenje iznosi i Platon u *Državi* (395 d). Običaj se razlikuje od prirode po tome što pre dopušta izuzetke i po tome što se lakše menja (452a 27–8; 452a 30 – 452b 3; *Rh.* 1370a 6–9; *EN* 1152a 29–31) (Sorabji 1972:107).

⁶⁴ Pošto u daljem delu nedostaje uzročna veza, te smo suočeni sa anakolutom, Sorabji u prevodu izostavlja veznik *epe°*. Mi pak rešavamo anakolut pokušajem da drugi deo rečenice vezemo za prvi u vidu zaključka *a fortiori*.

⁶⁵ U ovom primeru ispravno prisećanje je ometeno asocijacijom po sličnosti, koja narušava red slika uspostavljen običajem.

⁶⁶ Izraz *najvažnije* na početku rečenice možemo shvatiti samo kao skretanje pažnje učenicima na ono što je bitno za filozofsko razmatranje predmeta.

⁶⁷ Aristotel koncept vremena tumači konceptom prostora.

⁶⁸ Platon i Empedokle (*DS* 437b10–438a5) (Sorabji 1972:108).

⁶⁹ Naime kako čovek pri opažanju prima različite forme, tako prima i veličine (v. predgovor, odeljak 2).

⁷⁰ Svaki dosadašnji pokušaj tumačenja dijagrama nailazi na ozbiljne poteškoće. Najveća prednost prihvaćenog čitanja ovog pasusa i na njemu zasnovane rekonstrukcije dijagrama je što jasno predstavlja proporcionalne odnose i odgovara kontekstu u kojem se javlja. Vertikalne duži na dijagramu (BE, GD i ZJ) predstavljaju umanjene slike predmeta koje imamo u svesti (i koje dakle pamtimo), dok delovi horizontalne duži (AB, AG, odnosno AZ) predstavljaju veličine tih predmeta u stvarnosti. Aristotel dakle tumači shvatanje relacija veličina u prostoru prema veličinama u svesti, a slušaocima prepušta uspostavljanje analogije sa shvatanjem vremenskih relacija.

⁷¹ To jest nemoguće je da neko posmatra predstavu u sebi kao odraz a da toga nije svestan.

⁷² Vidi 449b 6–8 i 450a 32 – 450b 11.

⁷³ Nakon zaključka da je prisećanje intelektualni proces, Aristotel pokazuje da ono kao takvo ima uporište u telu. Time osporava Platonovo učenje da je prisećanje proces koji nastaje u duši bez ikakvog učešća tela (*Philebus* 34 b–c). Aristotelov materijalistički ili

fizikalistički stav da sve duševne pojave imaju uporište u telu (v. predgovor, odeljak 1) deliče gotovo sve potonje filozofske škole u antici, dok će učenici Akademije ostati usamljeni sledbenici Platonovog dualističkog stava o razdvojenosti duše i tela.

⁷⁴ Učenja o melanholiji u antici znatno variraju. Zadržavamo se stoga samo na Aristotelovim mišljenjima. Melanholici po njemu, ako za merodavan trag uzmemo učenje njegovog učenika Diokla, imaju crnu žuč oko srca (mesto gde se nalazi duša). Njih karakteriše nagla priroda: oni se ne zaustavljaju da bi uočili neku stvar, promislili ili odlučivali, jer ih imaginacija stalno vuče dalje. Poseduju u duši duge nizove slika i brzo se kreću od jedne do druge. Lako se uzbuđuju i podložni su jakim željama (*Div. Somn.* 463b 15–22; 464a 32 – 464b 5; *EN* 1150b 25–27; 1152a 19; 1154b 13; *Probl.* 903b 19–20) (Sorabji 1972:112–113).

⁷⁵ Upravo smo saznali da su melanholici ti koji bivaju najviše uznemireni, a sada saznajemo i da oni imaju vlagu oko mesta u kojem leži čulo. Crna žuč je međutim, prema vrlo raširenom verovanju, suva (čini se: manje vlažna) i lepljiva (Sorabji 1972:113).

⁷⁶ Za razliku od kružnog, pravolinijsko kretanje ima tendenciju da se zaustavi (*Ph.* 261a 27 – 263a 3) (Sorabji 1972:114).

⁷⁷ Aristotel smatra da u ljudima ovakve građe nastaju velike količine isparavanja prilikom varenja (*Somn.* 457a 24–25). Moguće je da se ovaj pasus nadovezuje na prethodne praćenjem vlage kao uzroka tome da ovakvi ljudi ne uspevaju da zadrže tragove percepcije (ovo nagoveštava upotreba veznika »i« na početku rečenice). S druge strane, moguće je i to da je uzrok ovoj pojavi samo težina koja na pomalo nejasan način sprečava zadržavanje slika i zaustavljanje kretanja (Sorabji 1972:114).

Skraćenice

<i>APo.</i>	Analytica posteriora	<i>Probl.</i>	Problemata
<i>De An.</i>	De anima	<i>Rh.</i>	Rhetorica
<i>Div. Somn.</i>	De divinatione per somnum	<i>SE</i>	Sophistici elenchi
<i>EN</i>	Ethica Nicomachea	<i>Sens.</i>	De sensu et sensibilibus
<i>Mem.</i>	De memoria et reminiscencia	<i>Somn.</i>	De somno et vigilia
<i>Met.</i>	Metaphysica	<i>Top.</i>	Topica
<i>Ph.</i>	Physica		

Literatura

1 Članci

- ANNAS, Julia, *Aristotle on Memory and the Self*, Oxford Studies in Ancient Philosophy, Oxford University Press IV 1986 pp. 99–117.
BYNUM, Terrell Ward, *A New Look at Aristotle's Theory of Perception*, History of Philosophy Quarterly IV 1987 pp. 163–178.
CAPPELLETTI, Angel J., *Memoria y Reminiscencia en Aristoteles*, Revista Venezolana de Filosofía XXII 1986 pp. 69–129.
GULLEY, Norman, *Plato's Theory of Recollection*, Classical Quarterly, 1954.

Daniel Marković

HORN, Hans-Jürgen, *Aristote, Traité de l'Âme, III 3, et le Concept Aristotélécien de la phantasia*, Études Philosophiques 1988 pp. 221–234.

2 Studije

CORNFORD, Francis M., *Plato's Theory of Knowledge*, Bobbs-Merrill, New York 1957.

LURIA, A.R., *The Mind of a Mnemonist*, London/New York 1969.

MATTHEWS, Gwynneth, *Plato's Epistemology and Related Logical Problems*, Faber & Faber, London 1972.

NUSSBAUM, Martha C., *Aristotle's De Motu Animalium*, Princeton University Press, Princeton 1978.

ROSS, David, *Aristotle*, Methuen & Co. Ltd, London 1974.

SORABJI, Richard, *Aristotle on Memory*, Gerald Duckworth & Co. Ltd, London 1972.

YATES, Frances, *The Art of Memory*, Routledge & Kegan Paul, London 1972.

PERI MNHMHS KAI ANAMNHSEWS

449b 4 Per[^] mn»mhj ka[^] toà mnhmoneŰein lektšon t...
 ™sti ka[^] di| t...n' a„t...an g...gnetai ka[^] t...ni tîn tÁj
 yucÁj mor...wn sumba...nei toàto tŰ pfqoj ka[^] tŰ
 çnamimn»skesqai: oŰ g|r of aŰto... e„si mnhmoniko[^]
 ka[^] çnamnhstiko..., çll' æj ™p[^] tŰ polý
 mnhmonikèteroi m•n of brade<j, çnamnhstikèteroi d•
 of tace<j ka[^] eŰmaqe<j.

449b 9 Prîton m•n oân skeptšon po<£ ™sti t|
 mnhmoneutf: pollfkij g|r ™xapat´ toàto. OŰte g|r tŰ
 mšllon ™ndšcetai mnhmoneŰein, çll' æsti doxastŰn
 ka[^] ™lpistŰn (e+h d' "n ka[^] ™pist»mh tij ™lpistik»,
 kaqfper tinšj fasi t¼n mantik»n), oŰte toà
 parŰntoj, çll' a+sqhsij: taŰtV g|r oŰte tŰ mšllon
 oŰte tŰ genŰmenon gnwr...zomen, çll| tŰ parŰn mŰnon.
 `H d• mn»mh toà genomšnou: tŰ d• parŰn Űte
 pfrestin, o£on tod[^] tŰ leukŰn Űte Ðr´, oŰde[^]j "n
 fa...h mnhmoneŰein, oŰd• tŰ gewroŰmenon, Űte gewrîn
 tugcfnei ka[^] noîn, çll| tŰ m•n a„sqfnesqa... fhsi, tŰ
 d' ™p...stasqai mŰnon: Űtan d' ¥neu tîn ærgwn æcí t¼n
 ™pist»mhn ka[^] t¼n a+sqhsin, oŰtw mšmnhtai [t|j toà
 trigènou Űti dŰo Ŋrqa<j †sail], tŰ m•n Űti æmagen À
 ™qeèrhšen, tŰ d• Űti ½kousen À e•den ½ ti toioàton:
 çe[^] g|r Űtan ™nergí kat| tŰ mnhmoneŰein, oŰtwj ™n
 tí yucí lšgei, Űti prŰteron toàto ½kousen À Ésqeto
 À ™nŰhsen.

449b 24 ''Esti m•n oân ¹ mn»mh oŭte a†sqhsij oŭte
 øpðlhyij, çll| toŭtwn tinŌj >xij Å pfqoj, Ótan
 gšnhtai crònoj. Toà d• nân ™n tù nân oŭk æsti
 mn»mh, kaqfper e†rhtai [ka^ pròteron], çll| toà m•n
 paròntoj a†sqhsij, toà d• mšllontoj ™lp...j, toà d•
 genomšnou mn»mh: diŌ met| crònou p©sa mn»mh. ''Wsq'
 Ósa crònou a„sqfnetai, taàta mŌna tîn zówn
 mnhmoneŭei, ka^ toŭtJ ú a„sqfnetai.

449b 30 'Epe^ d• per^ fantas...aj e†rhtai pròteron
 ™n to<j per^ yucÁj, ka^ noe<n oŭk æstin ¥neu
 fantšmatoj: sumba...nei g|r tŌ aŭtŌ pfqoj ™n tù
 noe<n Óper ka^ ™n tù diagrf̄fein: ™ke< te g|r oŭq•n
 proscrèmenoi tù tŌ posŌn ærismšnon e•nai toà
 trigènou, Ómwj gr̄ffomen ærismšnon kat| tŌ posŌn,
 ka^ Ð noîn æsaŭtwj, k"n m¼ posŌn noí, t...getai prŌ
 Ńmmftwn posŌn, noe< d' oŭc î posŌn: "n d' ¹ fŭsij ĩ
 tîn posîn, çor...stwn dš, t...getai m•n posŌn
 ærismšnon, noe< d' î posŌn mŌnon: di| t...na m•n oân
 a„t...an oŭk ™ndšcetai noe<n oŭd•n ¥neu sunecoàj,
 oŭd' ¥neu crònou t| m¼ ™n crònJ ônta, ¥lloj lògoj:
 mšgeqoj d' çnagka<on gnwr...zein ka^ k...nhsin ú ka^
 crònon: ka^ tŌ f†ntasma tÁj koinÁj a„sq»sewj pfqoj
 ™st...n: éste toàto fanerŌn Óti tù prètJ a„sqhtikù
 toŭtwn ¹ gnîs...j ™stin: ¹ d• mn»mh ka^ ¹ tîn nohtîn
 oŭk ¥neu fantšmatŌj ™stin: éste toà nohtikoà m•n
 kat| sumbebhkŌj "n e†h, kaq' aŭtŌ d• toà prètou
 a„sqhtikoà.

450a 15 DiŌ ka^ ~tšroijs tis^†n øp†rcei tîn zówn,
 ka^ oŭ mŌnon çnqrèpoijs ka^ to<j æcousi dŌxan Å

frònhsin. E,, d• tîn nohtikîn ti mor...wn Ān, oŭk "n
 ØpĀrce pollo<j tîn ¥llwn zówn, †swj d' oŭden^ tîn
 †no>twn, "pe^ oŭd• nân p©si di| tŌ m¼ pŋnta crònou
 a†sqhsin æcein: †e^ g|r Ótan "nergí tí mn>mV,
 kaqƒper ka^ pròteron e†pomen, Óti e•de toàto Ā
 ½kousen Ā æmage, prosaisqŋnetai Óti pròteron: tŌ d•
 pròteron ka^ ũsteron "n crònJ "st...n.

450a 22 T...noj m•n oân tîn tĀj yucĀj "sti mn>mh,
 faneròñ, Óti oáper ka^ ¹ fantas...a: ka... "sti
 mnhmoneut| kaq' aØt| m•n ĩn "sti fantas...a, kat|
 sumbebhkŌj d• Ósa m¼ ¥neu fantas...aj.

450a 25 'Apor>seie d' ¥n tij pĭj pote toà m•n
 pƒqouj paròntoj toà d• prƒgmatoj †pòntoj
 mnhmoneŭetai tŌ m¼ paròñ. DĀlon g|r Óti de< noĀsai
 toioàton tŌ gignòmenon di| tĀj a,,sq>sewj "n tí yucí
 ka^ tù mor...J toà sêmatoj tù æconti aŭt>n, oĒon
 zwgrƒfhmf ti tŌ pƒqoj, oá famen t¼n >xin mn>mhn
 e•nai: ¹ g|r gignomšnh k...nhsij "nshma...netai oĒon
 tŭpon tin| toà a,,sq>matoj, kaqƒper of sfragizòmenoi
 to<j daktul...oij.

450a 32 DiŌ ka^ to<j m•n "n kin>sei pollí di|
 pƒqoj Ā di' ¹lik...an oâsin oŭ g...gnetai mn>mh,
 kaqƒper "n e,,j ũdwr ·šon "mpiptoŭshj tĀj kin>sewj
 ka^ tĀj sfrag<doj: to<j d• di| tŌ y>cesqai, kaqƒper
 t| palai| tîn o,,kodomhmŋtwn, ka^ di| sklhròthta toà
 decomšnou tŌ pƒqoj oŭk "gg...gnetai Ð tŭpoj. Diòper
 o† te sfòdra nšoi ka^ of gšrontej †mn>monšj e,,sin:
 ·šousi g|r of m•n di| t¼n aŭxhsin, of d• di| t¼n
 fq...sin. `Omo...wj d• ka^ of l...an tace<j ka^ of l...an
 brade<j oŭdšteroi fa...nontai mn>monej: of m•n gƒr
 e,,sin Øgròteroi toà dšontoj, of d• sklhròteroi:

to<j m•n oân oÛ mšnei tÕ fñntasma ™n tí yucÍ, tín d' oÛc ðptetai.

450b 11 'All' e,, d¾ toioàtÒn ™sti tÕ sumba<non per^ t¾n mn»mhn, pòteron toàto mnhmoneÛei tÕ pñqoj, À ™ke<no çf' oá ™gšneto; E,, m•n g|r toàto, tín çpòntwn oÛd•n "n mnhmoneÛoimen: e,, d' ™ke<no, pîj a,,sqanòmenoi toàto mnhmoneÛomen oá m¾ a,,sqanòmega, tÕ çpòn; E† t' ™st^ñ Ómoion éšper tÛpoj À graf¾ ™n ìm<n, ì toÛtou a†sqhsij di| t... "n e†h mn»mh ~tšrou, çll' oÛk aÛtoà toÛtou; `O g|r ™nergîn tí mn»mV qewre< tÕ pñqoj toàto ka^ a,,sqfnetai toÛtou. Pîj oân tÕ m¾ parÕn mnhmoneÛsei; E†h g|r "n ka^ Ðr©n tÕ m¾ parÕn ka^ çkoÛein.

450b 20 -H æstin æj ™ndšcetai ka^ sumba...nein toàto; OËon g|r tÕ ™n p...naki gegrammšnon zùn ka^ zùÒn ™sti ka^ e,,kèn, ka^ tÕ aÛtÕ ka^ Ýn toàt' ™st^ñ ¥mfw, tÕ mšntoi e•nai oÛ taÛtÒn ™stin çmfo<n, ka^ æsti qewre<n ka^ æj zùn ka^ æj e,,kòna, oÛtw ka^ tÕ ™n ìm<n fñntasma de< Øpolabe<n ka^ aÛtÒ ti kaq' aØtÕ e•nai ka^ ¥llou fñntasma. 'Hi m•n oân kaq' aØtÒ, qeèrhma À fñntasmf ™stin, î d' ¥llou, oËon e,,kèn ka^ mnhmòneuma. ``Wste ka^ Ótan ™nergÍ ì k...-nhsij aÛtoà, "n m•n î kaq' aØtÒ ™sti, taÛtV a,,sqfnhtai ì yuc¾ aÛtoà, oËon nòhmf ti À fñntasma fa...netai ™pelqe<n: "n d' î ¥llou ka^ éšper ™n tí grafÍ æj e,,kòna qewre<, ka... m¾ ~wrakěj tÕn Kor...skon æj Kor...skou: ™ntaàqf te ¥llo tÕ pñqoj tÁj qewr...aj taÛthj ka^ Ótan æj zùn gegrammšnon qewrÍ, æn te tí yucÍ tÕ m•n g...gnetai éšper nòhma mònon, tÕ d' æj ™ke< Óti e,,kèn, mnhmòneuma.

451a 2 Ka^ di| toàto ™n...ot' oÛk †smen, ™gginomšnwn ìm<n ™n tí yucÍ toioÛtwn kin»sewn çpÕ toà a,,sqšsqai

pròteron, e,, kat| tÕ ÆsqÁsqai sumba...nei, ka^ e,, æsti mn»mh À oÛ, distfzomen.

451a 5 `Ot• d• sumba...nei ™nnoÁsai ka^ çnamnhsqÁnai Óti °koÚsamšn ti pròteron À e†domen. Toàto d• sumba...nei, Ótan qewrîn æj aÛtÕ metabfllV ka^ qewrí æj ¥llou.

451a 8 G...gnetai d• ka^ toÛnant...on, oÆon sunšbh 'Antifšronti tù 'Wre...tV ka^ ¥lloij ™xistamšnoij: t| g|r fantfsmata ælegon æj genðmena ka^ æj mnhmoneÛontej. Toàto d• g...gnetai Ótan tij t¼n m¼ e,,kòna æj e,,kòna qewrí.

451a 12 Af d• melštai t¼n mn»mhn sózousi tù ™panamimn»skein: toàto d' ™st^n oÛd•n >teron À tÕ qewre<n pollfkij æj e,,kòna ka^ m¼ æj kaq' aøtð.

451a 14 T... m•n oân ™sti mn»mh ka^ tÕ mnhmoneÛein, e†rhtai, Óti fantfsmatoj, æj e,,kònoj oá ffntasma, >xij, ka^ t...noj mor...ou tîn ™n 'm<n, Óti toà prètou a,,sqhtikoà ka^ ú crðnou a,,sganðmeqa.

451a 18 Per^ d• toà çnamimn»skesqai loipõn e,,pe<n. Prîton m•n oân Ósa ™n to<j ™piceirhmatiko<j lôgoij ™st^n çlhqÁ, de< tiqšnai æj øpfrconta. OÛte g|r mn»mhj ™st^n çnflhyij ¹ çnfmnhsij oÛte lÁyij: Ótan g|r tÕ prîton mƒqV À pƒqV, oÛt' çnalambfnei mn»mhn oÛdem...an (oÛdem...a g|r progšgonen) oÛt' ™x çrcÁj lambfnei: Ótan g|r ™ggšnhtai ¹ >xij À tÕ pƒqoj, tðte mn»mh ™st...n: éste met| toà pƒqouj ™gginomšnou oÛk ™gg...netai. ''Eti d' Óte tÕ prîton ™ggšgone tù çtðmJ ka^ ™scftJ, tÕ m•n pƒqoj ™nupfrci ½dh tù paqðnti ka^ ¹ ™pist»mh, e,, de< kale<n ™pist»mhn t¼n >xin À tÕ pƒqoj (oÛq•n d• kwlÛei kat| sumbebhkÕj ka^ mnhmoneÛein ænia in ™pistfmeqa): tÕ d•

mnhmoneŭein kaq' aøtõ oŭc øpfrcei pr^n cronisqÁnai:
mnhmoneŭei g|r nân õ e•den À æpage pròteron, oŭc õ
nân æpage, nân mnhmoneŭei.

451a 31 ''Eti d• fanerõn Óti mnhmoneŭein æsti m¾
nân çnamnhsqšnta, çll' ™x çrcÁj a„sqòmenon À
paqònta: çll' Ótan çnalambfnV çn pròteron e•cen
™pist»mhn À a†sqhsin À oá pote t¾n >xin ™lšgomen
mn»mhn, toàt' ™st^ ka^ tòte tõ çnamimn»skesqai tîn
e„rhmšnwn ti, tù d• mnhmoneŭein sumba...nei ka^ ¹
mn»mh çkolouge<.

451b 6 Oŭd• d¾ taàta iplîj, ™|n æmprosqen
øpfrxanta pflin ™ggšntai, çll' æstin æj, æsti d'
æj oŭ. D^j g|r mage<n ka^ eøre<n ™ndšcetai tõn
aŭtõn tõ aŭtò: de< oân diafšrein tõ çnamimn»skesqai
toŭtwn, ka^ ™noŭshj ple...onoj çrcÁj À ™x Áj
manqfnousin çnamimn»skesqai.

451b 10 Sumba...nousi d' af çnamn»seij ™peid¾
pšfukén ¹ k...nhsij ¾de genšsqai met| t»nde: e„ m•n
™x çnfgkhj, dÁlon æj Ótan ™ke...nhn kinhqí, t»nde t¾n
k...nhsin kinhq»setai: e„ d• m¾ ™x çnfgkhj çll' æqei,
æj ™p^ tõ polÝ kinhq»setai. Sumba...nei d' ™n...aj øpax
™qisqÁnai m©llon À ~tšraj pollfkij kinoumšnouj: diõ
ænia øpax „dòntej m©llon mnhmoneŭomen À >tera pol-
lfkij.

451b 16 ``Otan oân çnamimnhskèmega, kinoŭmega tîn
protšrwn tin| kin»sewn, >wj "n kinhqîmen meq' çn
™ke...nh e#wqen.

451b 18 Diõ ka^ tõ ™fexÁj qhreŭomen no»santej çpõ
toà nân À ¥llou tinòj, ka^ çf' ðmo...ou À ™nant...ou À

toà sŭnegguj. Di| toàto g...gnetai ¹ ċnfmnhsij: af g|r kin»seij toŭtwn tîn m•n af aŭta..., tîn d' ma, tîn d• mšroj æcousin, éste tŏ loipŏn mikrŏn Ő™kin»gh met'™ke<no.

451b 22 Zhtoàsi m•n oân oŭtw, ka^ m¼ zhtoàntej d' oŭtwj ċnamimn»skontai, Ótan meq' ~tšran k...nhsin™ke...nh gšnhtai: æj d• t| poll| ~tšrwn genomšnwn kin»sewn oŭwn eþpomen,™gšneto™ke...nh. Oŭd•n d• de<skope<n t| pŏrrw, pîj memn»mega, ċll| t| sŭnegguj: dÁlon g|r Óti Ð aŭtŏj™sti trŏpoj. Lšgw d• tŏ™fexÁj oŭ prozht»saj oŭd' ċnamnhsqe...j. Tù g|r æpei ċkolougoàsin af kin»seij ċll»laij, ¼de met| t»nde.

451b 29 Ka^ Ótan to...nun ċnamimn»skesqai boŭlhtai, toàto poi»sei: zht»sei labe<n ċrc¼n kin»sewj, meq' ċn™ke...nh æstai. Diŏ tċcista ka^ kċllista g...nontai ċp' ċrcÁj af ċnamn»seij: æj g|r æcousi t| prċgmata prŏj ¥llhla tù™fexÁj, oŭtw ka^ af kin»seij. Ka^ æstin eŭmnhmŏneuta Ósa tċxin tin| æpei, éesper t| maq»mata: t| d• faŭla calepîj.

452a 4 Ka^ toŭtJ diafšrei tŏ ċnamimn»skesqai toà pċlin mangċnein, Óti dun»seta... pwj di' aŏtoà kinhqÁnai™p^ tŏ met| t¼n ċrc»n. ``Ótan d• m», ċll| di' ¥llou, oŭkšti mšmnhtai. Pollċkij d' ¼dh m•n ċdunate< ċnamnhsqÁnai, zhtîn d• dŭnatai ka^ eŏr...skei. Toàto d• g...gnetai kinoànti pollċ, >wj "n toiaŭthn kin»sv k...nhsin î ċkolouq»sei tŏ pr®gma. Tŏ g|r memnÁsqa...™sti tŏ™ne<nai dunċmei t¼n kinoàsan: toàto dš, ést'™x aŏtoà ka^ in æpei kin»sewn kinhqÁnai, éesper eþrhtai.

452a 12 De< d• labšsqai ċrcÁj: diŃ ċpŃ tŃpwn dokoàsin ċnamimn»skesqai ™n...ote. TŃ d' a†tion Őti tacÝ ċp' ¥llou ™p' ¥llo ærcontai, o£on ċpŃ gflaktoj ™p^ leukŃn, ċpŃ leukoà d' ™p' ċšra, ka^ ċpŃ toŮtou ™f' ØgrŃn, ċf' oá ™mn»sqh metopèrou, taŮthn ™pizhtĭn t¼n éran.

452a 17 -Eoike d• kaqŃlou ċrcÍ ka^ tŃ mšson p†ntwn: e,, g|r m¼ prŃteron, Őtan ™p^ toàto ælqv mnhsq»setai, À oŮkšt' oŮd• ¥llogen, o£on e† tij no»seien ™f' ĩn A B G D E Z H Q: e,, g|r m¼ ™p^ toà Q mšmnhtai, ™p^ toà Z mnhsq»setai: ™nteàqen g|r ™p' ¥mfw kinhqÁnai ™ndšcetai, ka^ ™p^ tŃ H ka^ ™p^ tŃ E. E,, d• m¼ toŮtwn ti ™z»tei, ™p^ tŃ G ™lqĕn mnhsq»setai, e,, tŃ D À tŃ B ™pizhte<, e,, d• m», ™p^ tŃ A: ka^ oŮtwj ċe...

452a 24 Toà d' ċpŃ toà aŮtoà ™n...ote m•n mnhsqÁnai, ™n...ote d• m», a†tion Őti ™p^ ple...w ™ndšcetai kinhqÁnai ċpŃ tÁj aŮtÁj ċrcÁj, o£on ċpŃ toà G ™p^ tŃ Z À tŃ D. 'E|n oân di| polloà kinhqÍ, ™p^ tŃ sunhqšsteron kine<tai: éšper g|r fŮsij ½dh tŃ æqoj. DiŃ § pollfkij ™nnooàmen, tacÝ ċnamimnhskŃmega: éšper g|r fŮsei tŃde met| tŃde ™st...n, oŮtw ka^ ™nerge...v: tŃ d• pollfkij fŮsin poie<.

452a 30 'Epe^ d' ™n to<j fŮsei g...gnetai ka^ par| fŮsin ka^ ċpŃ tŮchj, æti m©llon ™n to<j di' æqoj, o£j ¹ fŮsij ge m¼ Ðmo...wj Øp†rcei, éšte kinhqÁnai ™n...ote kċke< ka^ ¥llwj, ¥llwj te ka^ Őtan ċfšlkV ™ke<qen aŮtŃse pV. Di| toàto ka^ Őtan dšV Őnoma mnhmoneàsai, parŃmoion men, e,,j ™ke<no soloik...-

zomen. Tõ m•n oân çnamimn»skesqai toàton sumba...nei
tõn trõpon.

452b 7 Tõ d• mšgiston, gnwr...zein de< tõi crõnon, À
mštrJ À çor...stwj. ''Estw dš ti ú kr...nei tõi ple...w
ka^ 'mlfttw: eÜlogon d' éesper t| megšqh: noe< g|r t|
megfla ka^ pòrrw oÛ tù çpote...nein 'mke< t¼n
difnoian, éesper t¼n Ôyin fas... tinej (ka^ g|r m¼
Ôntwn Ðmo...wj no»sei), çll| tí çnflogon kin»sei:
æsti g|r 'mn aÛtí t| Ómoia sc»mata ka^ kin»seij.
T...ni oân dio...sei, Ótan t| me...zw noí, Óti 'mke<na
noe< À t| 'mlfttw; Pfta g|r t| 'mntÕj 'mlfttw, éesper
çn|lõgon ka^ t| 'mktÕj. ''Esti d' †swj éesper ka^
to<j e†desin çnflogon labe<n ¥llo 'mn aøtù, oÛtwj
ka^ to<j çpost»masin. ''Wsper oân e,, t¼n A B B E
kine<tai, poie< t¼n G D: çnflogon g|r ¹ A G ka^ ¹
G D. T... oân m©llon t¼n G D À t¼n Z H poie<; 'H æj ¹
A G prÕj t¼n A B æcei, oÛtwj ¹ Q prÕj t¼n I æcei;
TaÛtaj oân Ðma kine<tai. -An d• t¼n Z H boÛlhtai
noÁsai, t¼n m•n B E Ðmo...wj noe<, çnt^ d• tîn Q I
t|j K L noe<: aátai g|r æcousin æj Z A prÕj B A.

452b 23 ''Otan oân Ðma ¼ te toà prfgmatoj g...gnhtai
k...nhsij ka^ ¹ toà crõnou, tôte tí mn»mV 'mnerge<.
'\An d' o†htai m¼ poiîn, o†etai mnhmoneÛein: oÛq•n
g|r kwlÛei diayeusqÁna... tina ka^ doke<n mnhmoneÛein

m¼ mnhmoneŰonta. 'Energoànta d• tí mn»mV m¼ oŰesqai
 çll| langŰnein memnhmšnon oŰk æstin: toàto g|r Ān
 aŰtŰ tŰ memnĀsqai. 'All' ™|n ¹ toà prŰgmatoj
 gšnhantai cwr^j tĀj toà crŰnou Ā aŰth ™ke...nhj, oŰ
 mšmnhtai.

452b 29 `H d• toà crŰnou ditt» ™stin: Đt• m•n g|r
 mštrJ oŰ mšmnhtai aŰtŰn, oŰon Óti tr...tV ¹mšrv
 Đd»pote ™po...hsen, Đt• d• ka^ mštrJ: çll| mšmnhtai
 ka^ ™|n m¼ mštrJ. E„èqasi d• lšgein Óti mšmnhtai
 mšn, pŰte mšntoi oŰk †sasin, Ótan m¼ gnwr...zwsj toà
 pŰte tŰ posŰn mštrJ.

453a 4 ``Oti m•n oân oŰc of aŰto^ mnhmoniko^ ka^
 çnamnhstiko..., ™n to<j prŰteron e†rhtai. Diafšrei d•
 toà mnhmoneŰein tŰ çnamimn»skesqai oŰ mŰnon kat|
 tŰn crŰnon, çll' Óti toà m•n mnhmoneŰein ka^ tîn
 Űllwn zŰwn metšcei pollŰ, toà d' çnamimn»skesqai
 oŰd•n æj e„pe<n tîn gnwrizomšnwn zŰwn, pl¼n
 Űnqrwpoj. A†tion d' Óti tŰ çnamimn»skesqa... ™stin
 oŰon sullogismŰj tij: Óti g|r prŰteron e•den Ā
 ½kousen ½ ti toioàton æpage, sullog...zetai Đ
 çnamimnhskŰmenoj, ka^ æstin oŰon z»ths...j tij. Toàto
 d' oŰj ka^ tŰ bouleutikŰn ŰpŰrcei, fŰsei mŰnoij
 sumbšbhken: ka^ g|r tŰ bouleŰesqai sullogismŰj t...j
 ™stin.

453a 14 ``Oti d' ™st^ swmatikŰn ti tŰ pŰgoj, ka^ ¹
 çnfmnhsij z»thsij ™n toioŰtJ fantŰsmatoj, shme<on
 tŰ parenocle<n ™n...ouj ™peid|n m¼ dŰnwntai
 çnamnhsqĀnai ka^ pŰnu ™pšcontej t¼n difnoian, ka^
 oŰkšt' ™piceiroàntaj çnamimn»skesqai oŰd•n Ātton,

ka^ mflista toŷj melagcolikoŰj: toŰtouj g|r fantfsmata kine< mflista. A+tion d• toà m¼™p' aŰto<j e•nai tŰ çnamimn»skesqai, Óti kaqfper to<j bŷellousin oŰkšti™p' aŰto<j tŰ stÁsai, oŰtwj ka^ Ð çnamimnhskðmenoj ka^ qhreŰwn swmatikðn ti kine<,™n ú tŰ pŷqoj. Mflista d'™nocloàntai oŷj™n Øgrðthj tŰcV Øpŷrcousa per^ tŰn a„sqhtikŰn tðpon: oŰ g|r ·vd...wj paŰetai kinhqe<sa, >wj™n™panšlqV tŰ zhtoŰmenon ka^ eŰqupor»sV¹ k...nhsij.

453a 26 DiŰ ka^ ņrga^ ka^ fðboi, Ótan ti kin»swsin, çntikinoŰntwn pŷlin toŰtwn oŰ kaq...stantai, çll'™p^ tŰ aŰtŰ çntikinoàsin. Ka^ æoike tŰ pŷqoj to<j ņnðmasi ka^ mšlesi ka^ lðgoij, Ótan di| stðmatoj gšnhta... ti aŰtîn sfðdra: pausamšnoij g|r ka^ oŰ boulomšnoij™pšrcetai pŷlin °dein À lšgein.

453a 31 E„s^ d• ka^ of t| ŷnw me...zw æcontej ka^ of nanèdeij çmnhmonšsteroi tîn™nant...wn di| tŰ polŷ bŷroj æcein™p^ tù a„sqhtikù, ka^ m»t'™x çrcÁj t|j kin»seij dŰnasqai™mmšnein çll| dialŰesqai m»t'™n tù çnamimn»skesqai ·vd...wj eŰqupore<n. Of d• pŷmpa nšoi ka^ l...an gšrontej çmn»monej di| t¼n k...nhsin: of m•n g|r™n fq...sei, of d'™n aŰx»sei pollí e„s...n: æti d• tŷ ge paid...a ka^ nanèdh™st^ mšcri pðrrw tÁj¹lik...aj.

453b 7 Per^ m•n oân mn»mhj ka^ toà mnhmoneŰein, t...j¹ fŰsij aŰtîn ka^ t...ni tîn tÁj yucÁj mnhmoneŰei t| zùa, ka^ per^ toà çnamimn»skesqai, t...™sti ka^ pîj g...gnetai ka^ di| t...naj a„t...aj, e†rhtai.

Sadržaj sveske 25 (1/2002)

[iz Uredništva]	5
ALEKSANDAR LOMA	
Mitski koreni filozofije (= <i>LInt</i> 8–9)	7
DANIEL MARKOVIĆ	
Mesec borbe protiv kolektivne amnezije: Aristotel, <i>O pamćenju i sećanju</i> (= <i>LInt</i> 6)	41
BOGDANA ĐUKIĆ	
Jedan antički odgovor na svedremeno pitanje: Plutarh, <i>Da li je moguće imati mnogo prijatelja</i> (= <i>LInt</i> 7)	69
ANA PETKOVIĆ	
Retrospektivno pripovedanje: propast i novi početak ili početak propasti (= <i>LInt</i> 23)	83
VOJIN NEDELJKOVIĆ	
»Sami sebe zapličemo«. ili Funkcija i disfunkcija latinskog refleksiva (= <i>LInt</i> 3)	95
MARJANCA PAKIŽ	
Recepti, zortovi i pehovi: Horacije, <i>Satira</i> II 8 (= <i>LInt</i> 12)	117
MARJANCA PAKIŽ	
Gozba s (ne)prijatnostima: Juvenal, Peta satira (= <i>LInt</i> 2)	125
MILENA JOVANOVIĆ	
Jugoslovenska asocijacija za klasične studije	137